

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
UNIVERZITA TRETIHO VEKU

SPOMIENKY A ÚVAHY SENIOROV.

BRATISLAVA 2006

Univerzita Komenského v Bratislave
Univerzita tretieho veku

Spomienky a úvahy seniorov.

Zborník prác študentov etnológie UTV pri UK v Bratislave

Zostavovateľ: PhDr. Sylvia Dillnbergerová, PhD.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK
Gondova 2, 818 01 Bratislava

Zborník je vydaný z príležitosti 15. výročia založenia Univerzity tretieho veku pri UK v Bratislave

Za jazykovú úpravu zodpovedajú autori príspevkov.

Univerzita Komenského v Bratislave, 2006

OBSAH

Úvod	5
Elena Bullová – Zoričáková Zážitky z detstva	7
Magdaléna Zvaríková Moja stará mama – spomienky	10
Boženka Adamicová Stratený raj	14
Magdaléna Zvaríková Vianočné zvyky a obyčaje z môjho detstva	19
Elena Bullová – Zoričáková Úryvky spomienok malého dievčaťa na 2. svetovú vojnu	23
Boženka Adamicová „Tu bratia vždy sa stretať budú“	27
Raisa Kopsová Starí ľudia v slovenskej spoločnosti	34
Tamara Šporerová Starý človek v spoločnosti	39
Mária Pašková Ján Hlavatý – insitný umelec čistého srdca	41
Božena Hartmanová Kelti (Galovia) a Slovensko	49
Elena Bullová – Zoričanová Kamene zabudnutého času – bol v Holíči náš Stonehenge?	52
Božena Adamicová Ičko Šudbier	55
Sylvia Dillnbergerová Kultúra chleba na Slovensku	58
Obrázková príloha	67

ÚVOD

V roku 2005 si pripomíname pätnásť rokov od vzniku prvej univerzity tretieho veku na Slovensku. Najprv sa zriadila na národnej Univerzite Komenského v Bratislave a následne na ďalších slovenských vysokých školách.

Hneď po etablovaní sa tohto typu vzdelávania aj na Slovensku sa potvrdila zmyslupnosť tohto kroku. Záujem seniorov o vzdelávanie každoročne narastal, čo pretrvalo do súčasnosti. Dokladom toho je nielen neustále pribúdanie nových študijných odborov na UTV a tým i počtu poslucháčov, ale aj požiadavka seniorov rozšíriť štandardné dvojročné štúdium na konkrétnom odbore o ďalšie roky štúdia.

Pri hodnotení uplynulých pätnásť rokov sa ukazuje, že to bolo obdobie vzájomného obohacovania sa pedagógov i poslucháčov, ktoré prinieslo nové skúsenosti a poznatky. Kým pedagóga tešil a inšpiroval veľký záujem seniorov o etnologické prednášky, či už išlo o otázky týkajúce sa kultúrnych tradícií v mestskom i dedinskom prostredí, transmisie rozličných kultúrnych javov v rôznych prírodných, historických i sociálnych podmienkach alebo dnes veľmi aktuálnu tematiku etnického vývinu Slovákov, ap.

Počas vzájomných stretnutí na prednáškach viacerí seniori mali možnosť svoje vedomosti a poznatky získané z vlastného spôsobu života a kultúry usystematizovať si podľa odborných etnologických kritérií. V tomto tvorivom procese sa zrodila aj myšlienka zachovať tieto ich spomienky, zážitky a úvahy o hodnotách ľudského života aj pre budúce generácie. Poslucháči ich zaznamenali písomne a predostreli formou záverečných prác na konci semestra. Dnes sú už súčasťou zborníka, ktorý vám predkladám.

Zahŕňa vybrané práce seniorov z odboru Etnografia a Folkloristika odovzdaných od roku 1993 až do roku 2005. Tematicky sa viažu k najdôležitejším momentom v živote človeka

– k spomienkam na starých rodičov, prežívaniu vzácnych sviatočných chvíľ pri príležitosti Vianoc, ale aj k utrpeniu počas vojny. Nájdete v ňom i úvahy o postavení starých ľudí v slovenskej spoločnosti.

Naši seniori sa spolu s poslucháčmi z ďalších odborov zapojili aj do spoločného internetového projektu „Chlebové tradície v Európe – Brotkultur in Europa: Lebendige Brotbräuche und Brotfeste“, ktorý koordinovalo centrum ZAWIW na univerzite v Ulme. Všetci študenti európskych seniorských univerzít vkladali na stránku uvedeného centra informácie o chlebových tradíciách svojej krajiny, čím si vymieňali svoje skúsenosti z národnej gastronómie a nadobúdali nové kontakty. O našich výsledkoch informovala a z nich príspevok spracovala S. Dillnbergerová, ktorý je zaradený na konci predkladaného zborníka. .

Život je veľmi cenná veličina. O tom, ako ho prežili a čo dobré či zlé v ňom zažili seniori UTV, vypovedá zostavený zborník. Napokon, posúďte sami.

Sylvia Dillnbergerová

ZÁŽITKY Z DETSTVA

Elena Bullová - Zoričáková

Som rada, že navštevujem odbor Etnografia a Folkloristika. Na jednotlivých prednáškach si živo spomínam a vidím svoje krásne, romantické detstvo, hoci v prenasledovanej rodine dedinského učiteľa – organistu. Na druhej strane, určite by som nemala také zážitky bez toho večného sťahovania (za dva roky štyrikrát), s väčšími a menšími obdobiami učiteľských štácií“ po západnom Slovensku – po Záhorí. Prekrásne zážitky, o ktoré sú dnešné deti, hlavne mestské, ochudobnené. Mestský štýl života si osvojí každý za veľmi krátky čas. Ale detstvo na dedine v mojom veku sa ničím nahradiť nedá. To treba zažiť. Tie posvätné vzťahy, „kamenný poriadok“ v generačných vzťahoch, rodinné príležitostné stretnutia. To je vklad na celý život, ktorý pretrváva a dedí sa. Mnohé z týchto výchovných metód som použila aj pri výchove svojich dvoch detí. Úctu k starobe, návšteva hrobov na Dušičky. To bola príležitosť na stretnutie rodín a súčasne celej dedinskej komunity. Schádzali sa domáci i cezpoľní. To bola príležitosť na nové obleky, oblieť – nalíčiť príbytky. Škoda, že ten rýchly skok z konopných gatí do riflí tak negatívne poznačil vidiek.

Milujem tie krásne tecinky, strýčkov, starenky, starčekov, vtedy v kroji, cez týždeň v „dzelnom“ (pracovnom), v nedeľu v „svátečnom“. Dodnes príležitostnými návštevami s nimi udržiavam kontakt. Samozrejme, že už prirodzeným spôsobom odchádzajú, ale ich potomkovia, dnes už moji rovesníci, si ožívujeme spomienky na nich.

Pri stretnutí na ulici s cudzím (cezpoľným) sa oslovovali „Vítam vás“, „Vitajte, domáceho „Kam idete?“. Často sa stávalo, že oslovený odpovedal neurčito, napríklad „Strýče Jožko, kam idete?“ – Ná, hentam do jedného miesta“. Keď sa blížil k domu: „Strýče Jožko, de ste byli?“ – „Ná, hentam v jednom mísce“. – Kontakt stretávajúcich hoci aj takouto konverzáciou bol zachovaný. Neprešli okolo seba nevšímavo, čo je dnes samozrejmosťou.

Nepozdravovali sa dnešným „Dobrý deň“, ale „Pochválen ...“, „Pomáhaj Pán Bú“, na čo odpoveď bola „Pán Bú daj“. Stávalo sa, že sme sa stretli, než prišiel dospelý do cieľa, viackrát, oslovenie vtedy bolo: „Idete, idete?“ – „Ná, vidíš dzífča, idem, idem“. Alebo oslovenie pri pracovnej činnosti : „Okopávate?“, „Zametáte?“, „Hrabete?“, „Je to čašké?“. Pozdrav nebol len formálny, zdvorilostný, ale citlivý, osobný.

Pred nedeľou a sviatkami si každý zametal pred svojím domom – aj to malo určité pravidlo. Prútenou, doma zhotovenou metlou a jedným smerom. Vytrhávala sa burina, úplne, dočista. Jarok pred domom bol upravený do hrán, mostík bol priechodný. Ako sa upratovalo na ulici, tak sa upratovali aj príbytky, hlavne „predné izby“ s hlinenou podlahou, ktorá sa vymazala. Zo žltej ílovej hliny sa urobila omáčkovitá kaša a vechťom zo slamy sa vymazala zem. Keďže časť chotára bola piesčitá, čerpali odtiaľ veľmi jemný piesok bledej farby, z ktorého na hlinenú podlahu vysýpali veľmi pekné ornamenty. Na jednej strane to bol pocit sviatočnosti z takto vkusne a precízne vlastnou fantáziou a vlohami upravenej podlahy, na druhej strane tieto zvyky mali nepriaznivý vplyv na zdravie. Piesok sa víril a pri vdychovaní spolu s povojnovým nedostatkom veľa ľudí, hlavne detí, trpelo na TBC.

Dodnes neviem pochopiť, že sme neochoreli pri kúpaní v potoku medzi hydinou v úplne kalnej vode.

Aby sme ako učiteľské deti splynuli s miestnymi deťmi, hovorili sme „spisovným nárečím“, doma spisovne. Mám krutú spomienku práve na hry, keď sme preliezali potrubím pod mostíkom u susedov: Keď som vošla dnu, deti zadkami zakryli oba konce rúry a ja som sa tak zľakla, že dodnes trpím klaustrofóbiou.

Podľa zvonenia na kostolnej veži sme sa orientovali pri hrách. Zvonilo sa na obed a večer na Anjel Pána. – Ako začalo zvoniť, opustili sme hru a než dozvonili, museli sme dobehnúť domov, lebo ak nie, bolo zle, museli sme oneskorený príchod zdôvodniť. Práca určená rodičmi bola prvoradá. Po jej splnení bola odmenou hra s habánom (loptou), skákanie s povrazom, s gramorkami (hlinenými farebnými guľčkami), „na peška“, „na múcalku“ (pri potoku sme šľapali v ílovej naplavenine „bosky“ do kruhu, v strede vystupovala vytlačená kompaktná hlina – a súťažilo sa o najkrajšiu a najväčšiu hlinenú výduť.

Namiesto žuvačky sme žuli „sladké drevo“ – mladé korienkové výhonky zo stromu – vlastne ani neviem, čo to bolo. Namiesto cukríkov bol doma upražený karamel, lebo cukríky „kapky“ vtedy boli na stravné lístky. Na jar sme vycucávali agátový kvet, oblizovali slamku strečenú do mraveniska. V škole sme dostávali lyžičku rybieho oleja a hrnček hustého plnotučného mlieka z dodávok UNRA, pravítko, ceruzku, gumu, zubnú pastu – v okrúhlej krabičke – úplne tvrdú, domnievam sa, že to bol thymolín. Výborne čistila zuby. Zdravotnícku osvetu robila pojazdná zubná ambulancia. Lekár v tom vozidle býval, mal ryšavé vlasy a veľa čítal. Rozprával nám viaceré zaujímavé príbehy.

S rodičmi sme často spievali. Spievala celá rodina, hlavne v zime. V škole sa nacvičovali divadlá, mali sme spevokol, roznášali sme s krásnym vinšom pred Vianocami oplátky v „kútnom koši“, ktorý musel mať prečnievajúci vyšívany obrúsok. Oplátky boli podľa počtu

členov rodiny, plus čosi aj pre dobytok – v oplátke zapečená vňať z petržlena. Na Štedrý deň sa chodilo spievať, na Božie narodenie na obed na ulici dievčatá jedli jabĺčko, ktoré sme museli mať na polnočnej a hrubej omši. Chlapca, ktorého dievča prvého zazrelo, toho krstné meno mal mať jej muž. Matky posielali chlapcov na ulicu a bolo veselo. Môj zážitok bol takýto: Dlho nik nešiel, až som zbadala v chúlостivej situácii pri hnojisku učupeného Teodora, suseda z náprotivného domu, rovesníka – ale čarovanie sa nesplnilo. Dostala som Jána.

Na májových pobožnostiach pri piesni „ Čo to tak milo zaváňa, to konvalinka z rána...“ bolo cítiť hrozný zápach. Všetci sa začali obzerať, až to bolo trápne. Chvíľu bolo cítiť zápach, chvíľu nie. To vyvolalo ešte humornejšiu situáciu, keď začali ukazovať v chlapčenskej časti chóru na topánku kľáčiacého. Keď si kľakol, odkryl na podošve prilepený kurinec, ktorý v tom okamihu šíril zápach, keď vstal, kurinec pristúpil, zápach prestal.

Spomienky ukončím citátom. Boli sme na svadbe a nevesta stále nariekala. Jej hlavná družička jej hovorí: „Maro, vydávat sas sceuas a fčíl bečíš.“- Nie je to krásne?

Toto je len veľmi malá časť zážitkov z môjho detstva, a práve táto práca ma vyprovokovala nachvíľu si oživiť spomínanú romantiku. Už sa na mnohé zážitky nepamätám. Aj keď som odišla z tohto prostredia, rada sa sem vraciam. Dodnes ma fascinuje írečítá záhoráčtina.

MOJA STARÁ MAMA - SPOMIENKY

Magdaléna Zvaríková

Ani neviem, od ktorého roku života mi utkveli spomienky na starú mamu Evu - mamu môjho otca. Je zakorenená vo mne hlboko, asi tak ako moja mama, pretože tieto dve bytosti ma formovali rovnakou mierou. Samozrejme, že si to uvedomujem až dnes, ale to nezmenšuje ich zásluhu na tvorení mojich názorov a životných postojov.

Nápad napísať spomienky na starú mamu skrsol pri čítaní knižky spomienok na rodný Liptov autora Jozefa Kasanického Zaplavený svet, v ktorej venuje veľkú kapitolu práve mojej starej mame.

Stará mama bola - povedané dnešnou terminológiou - skutočná osobnosť vtedajšej dediny Bobrovník (ktorá je dnes z väčšej časti pod vodou) a jej širokého okolia. Bola diplomovanou pôrodnou asistentkou. Ale ktože by si bol taký titul vtedy osvojoval! Bola jednoducho babou, babicou. Jej zdravotný obvod obsahoval niekoľko dedín, ale volávali ju aj do iných obvodov k zložitejším prípadom.

Ja si pamätám na to, že hocikedy v noci zastal pri našom domčeku voz alebo koč - podľa majetnosti gazdu - a poriskom biča zaklopali na okno starkinej "zadnej" izby a ohlásili, ku ktorej rodičke treba ísť. Starká vzala vždy prichystanú veľkú kockovanú tašku - predmet našej neutíchajúcej zvedavosti - obliekla dlhú bielu zásteru (gumová bola v taške) a bez reptania nasadla. Často sme ju nevideli aj 2 - 3 dni. Len z jej rozhovoru s našou mamou sme vydedukovali, že pôrod bol ťažký, čo nám však vtedy nič nehovorilo. A tá taška! Veľká, hnedo - červeno kockovaná s priehradkami a zipsom, ktorej obsah bol záhadný.

Dnes viem, čo všetko tam bolo, ale v detstve? Zvláštna nádoba s hadicou, postriebrené nožničky s portrétom Franz - Jozefa a jeho ženy, ktoré zdedila moja dcéra, obvazy, vata, krabice a krabičky s nám neznámym obsahom, gumová zástera a iné divy, na ktoré sme mohli pozrieť, len keď starká nebola doma. Vždy nám však prišla na to, že sme boli v taške "dulovať", čo sme mali veľmi striktné zakázané.

Ale najviac sme sa s bratom tešili na krstiny u bohatých gazdov. To v nedeľu popoludní priviezli na koči starú mamu, katolíckeho pána farára z Liptovskej Mary a niekedy aj pána rektora. Najprv kočiš zložil starú mamu, za ňou tašku a potom krabicu s "výslužkou".

Keď stará mama pri pomáhaní z koča horekovala, že by už mala umrieť (prax vykonávala do svojej osemdesiatky!), tak sme s bratom vedeli, že prebrala hriateho a bežali sme otvoriť krabicu. Zaujímali nás len torty a zákusky s plnkou, bežné koláče nám neboli vzácne. Stará mama vtedy poznamenala k našej vyberačnosti, že na nás treba len vojnu a všetko potom zjeme. Nemali sme ani predstavu o vojne. Tá však za tri roky prišla aj na Liptov v celej príšernosti a veru mala starká pravdu!

Keďže stará mama ovdovela veľmi zavčasu s dvoma malými deťmi a nikdy viac sa nevydala, bola nútená si ešte privyrábať v štátnej službe, z ktorej mala aký - taký stály príjem. Preto robila poštárku a v obci pomáhala richtárovi pri roznášaní obežníkov, pretože naša dedina mala ešte štyri malé satelity - osady. Rozhlas nebol a tak nariadenia a oznamy sa nosili na papieri, ktorý museli v každom dome prečítať alebo im to prečítala starká. Tejto funkcii sa hovorilo "boženík".

Pošta bola vzdialená asi 5 km, ktoré stará mama denne absolvovala pešo s poštárskou taškou tam aj späť! A v nedeľu túto trasu znovu aj s nami do kostola. Cestu sme si skracovali poľným chodníčkom "popod Kečku" - kopec nad osadou Hliník, ktorý dnes pozerá na hladinu priehrady.

Až teraz vidím, aké to boli krásne letné i zimné rána, keď nás mama obliekla do nedeľných šiat a my s bratom sme hrdo vykračovali pred starkou. Často išli s nami aj rodičia, ale vtedy sme nemohli po chodníčku tak šantiť, ako so starkou.

V kostole to bolo horšie, veru sme sa aj nudili, brat si zakladal starkine okuliare, čo sa nám videlo veľmi smiešne. Cez kázeň, aby sa jej "nedriemalo", privoniavala ku nejakej voňavej bylinke alebo kvetine, ktoré si čerstvé odtrhla v záhradke a nosila v Kancionáli.

Po službách božích sme boli nesmierne hladní a chcelo sa nám utekať domov, ale starká mala pred kostolom dlhé debaty so ženami z okolitých dedín, dávala rady, zisťovala, ktorá kedy bude rodiť a predlžovala naše muky o to viac, že sme vedeli, že bude dobrý obed a upečený aj koláč, alebo buchty. Kiež by som mohla vrátiť tie časy späť!

K lekárovi sme chodili málo, povinné očkovanie sa robilo v obecnej škole hromadne. Všetky menšie poranenia, bolesti hlavy i žalúdka liečila moja starká; a to nielen doma, ale kdekoľvek ju zavolali. Sušila bylinky, v ktorých sa výborne vyzнала. Pamätám si na veľký hnisavý vred, ktorý som mala na chrbáte ruky. Starká mi prikladala sušené lístky ľalie bielej a previazala ľanovou handričkou, ktoré si vyrábala zo starých plachiet. Krásne sa mi rana zahojila, nemám po nej ani jazvu. Bežné

prechladnutia sa tiež liečili doma bylinkovými čajmi, medom, obkladmi na priedušky s husacou masťou, na boľavú hlavu mi naložila na kolieska pokrýjaný surový zemiak a kým vyschol, bolo po bolesti.

Keď sme mali s bratom šesť a osem rokov priniesla stará mama z lekárne železité víno MALAGELO na posilnenie organizmu, z ktorého nám každý deň dala veľkú lyžicu. Bratovi sa to mánilo, vysledil, kde bolo odložené a keď neboli dospeli doma, nalial si plný hrnček a vypil. Našli sme ho spať v starkinej izbe krížom cez posteľ a vraj spal tridsaťšesť hodín.

Tiež si pamätám na jedno strašné odpoľudnie. Brat mal vtedy päť rokov. Suseda mala prasnica s malými prasiatkami vonku na neohradenej záhrade. Brat paličkou ktorési prasiatko paličkou, sviňa sa na neho vrhla, začala ho trhať. Brata jej doslova z papule vytrhol okoloidúci sused. Bol veľmi poranený, tak ho zabalili do deky a kočiarom odviezli do mikulášskej nemocnice, kde po operácii bojoval o život niekoľko týždňov. Stará mama s ním spávala - vtedy to bolo možné, samozrejme, za poplatok. Na izbu jej dali posteľ a celé noci mu vymieňala obklady, ošetrovala ho. Aj jej zásluhou sa nám vrátil vyzdravený. To sa už k mestu blížil front, nemocnica bola zle zásobená, tak mamička piekla chleby aj pre sestričky - diakonisy. Nosila aj z našich skromných zásob potravín. Určite si aj týmto vymodlila uzdravenie syna!

Ale najkrajšie boli so starkou sviatky - či už vianočné, veľkonočné aj svätodušné. Hybnou silou našej rodiny bola moja mama, na ktorú sa starká vo všetkom spoľahla, pretože tak mala viac času na svoju robotu. Ale sviatočné zvyky sa museli dodržať podľa jej pokynov.

Na Vianoce pred večerou sme s bratom dostali do ruky svietnik s rozožatou sviecou, z predsiene (pitvora) sme s ňou vstúpili do "veľkej" izby k štedrovečernému stolu a zavinšovali: „Narodil sa Kristus Pán, Sláva Bohu na nebi a pokoj ľuďom na zemi, šťastlivé sviatky!“ Za to sme od starkej dostali po päť korún - úplné bohatstvo na cukríky! Na to stará mama rozsypala do každého kúta po troche vareného hrachu pre anjelov a aby sme boli bohatí, ocko sa pomodlil a až tak sme začali večerať. Pred Veľkou nocou sme zasa dodržiavali prísny pôst, na to starká veľmi dbala.

Pamätám si na jeden Veľký piatok, kým boli všetci dospelí v kostole, najedli sme sa oškvarkových pagáčov, ktoré mama odložila vysoko na skriňu. Stará mama bola taká urazená, že nám vynadala do pankhartov - vec u nej neslýchaná - aj napriek veľkému sviatku! Vždy na Veľký piatok si to ako memento pripomeniem.

Keď rodičia po vojne postavili nový murovaný dom, stará mama odmietla do neho ísť a bývala v malej dreveničke až do smrti. Po štedrovečernej večeri odchádzala do svojho domku, ale nám prísne nakázala prísť jej s kamarátmi o polnoci zaspievať pod okno koledy. Vidím ju ako dnes, ako nás speváčikov víta v okne plnom rozmarínu a zimujúcich fuksií s vlniačikom cez nočnú košeľu vďačná za to, že sme nezabudli. Jej láskavé modré oči ma sprevádzajú stále. – To na Štefana dedinčania zasa už očakávali ju. Vtedy chodila k dobrým známym s vinšom ona.

Ako pôrodná baba chodila aj do kostola krstiť a veľakrát v chudobných rodinách zastúpila aj krstnú matku. Za to bola veľká kamarátka s obidvoma páňmi farármi (dôstojnými páňmi) evanjelickým i katolíckym, ktorých na krstiny do bohatých domov podľa konfesie tiež pozývali. Aj keď bola silná "luteránka", viac sa kamarátila s katolíckym páňom farárom, lebo mal tiež rád „hriatô“ a nezabudol pri trojkračovej koledy prísť aj do našej evanjelickej domácnosti na pohostenie a požehnanie domu. Pri jednej takejto koledy nám páň farár pochválil stromček - boli vojnové časy a ten stromček bol skutočne pekný aj napriek nedostatku. Starká vymyslela taký "zlepšovák": pretože nebol na výrobu saloniek ani kockový cukor a už vôbec nie cukríky, nakrájala štvorčky surových zemiakov a zabalila do staniolu, ktorý sa každoročne odkladal. Boli sme na to veľmi pyšní a tak to brat páňovi farárovi hneď po liptovsky "vyklopil" - že máme salonky zo "švábky". Starká bola do krvi urazená jeho prostorekosťou - nuž ale čo, pravda je pravda!

Stará mama milovala aj môjho manžela. Volala ho len Julinko, varila mu bryndzové pirohy a my jej cez dovolenku zasa hubovú polievku podľa nášho receptu. Najviac sa jej rávalo, keď ju manžel pozval do dedinskej krčmy na pohárik bylinkového likéru, lebo tam bolo najlepšie vidno, že si ju vážime.

Keď sa narodila naša dcéra a z nemocnice v Martine som s ňou prišla domov k mame, stará mama, verná svojmu remeslu, ju ihneď rozbalila, prezrela, denne chodila kúpať a masírovať ju zelenou voňavou masťou po celom telíčku. Ani neviem prečo túto procedúru denne robila, ale asi to posilňovalo svalstvo bábätka.

Utkvela mi ešte jedna krásna príhoda. V najtuhšom budovaní socializmu sa manžel zo služobnej cesty autom plným uniformovaných dôstojníkov - kolegov zastavil u mojej mamy na bryndzové halušky. Stará mama bola tiež u nás. Medzi dôstojníkmi bol aj niekoľkonásobný hrdina Sovietskeho zväzu plukovník Ondík, syn evanjelického kantora. Po vypití riadnej dávky hriateho začala starká spievať evanjelické nábožné piesne, páň plukovník s ňou, pridali sa ďalší a dokonca aj šofér a z letnej kuchyne sa ozývalo na plné hrdlo: „Aj nyní se den nachýlil“, dokonca aj

evanjelická hymna „ Hrad prepevný jest Pán Bůh náš.“ Bola to nádhera, za ktorú by dnes mohli požiadať o titul disidenta.

Ako deväťdesiatjedenročná si stará mama zlomila nohu. V nemocnici ju dali do poriadku a noha sa jej dokonca zrástla. Lekár hovoril, že starká má mimoriadne zdravé vnútorné orgány a môže žiť aj sto rokov. Ležaním však postúpila skleróza, a tak nás stará mama opustila v strašnej januárovej zime roku 1963. Doopatrovala ju moja mama, zariadila všetko podľa starkinho želania. Medziiným mala požiadavku, aby jej truhlu vynesli na cintorín hasiči v uniforme; a tak sa aj stalo.

S láskou každoročne putujem k jej hrobu 1. novembra a v duchu si toto všetko pripomínam a ďakujem, ďakujem. Kiežby som zanechala takúto stopu v mojich vnučkách aj ja!

STRATENÝ RAJ

Boženka Adamicová

„Banujem, že som halenu a strechu domu slamenú zamenil za ruch veľkomesta“ – tieto verše básnika Jána Smreka si neraz opakujem, keď sa predieram pomedzi autá zaparkované na chodníkoch hlavného mesta Slovenska. Ale je tu aj Kraskova otázka „Prečo si nechal otcovu roľu...?“ Veru, aj „výčitka nemá“ – a nie jedna, keď som pred pár rokmi kráčala hore vrškom na dedovizeň a pre slzy som ani chodníka nevidela. Pravdaže nevidela, lebo nebolo čo vidieť. Tie nádherné chodníčky môjho detstva, čo pretínali lúčne voňavé koberce tisícorych farieb, tie zmizli, a tak ako Vajanského drotár i ja „cítim slzu na tvári, na hlave otca ruku.“

Tieto kopanice vznikali v priebehu 18. storočia postupným klčovaním lesov, ktoré prideľovalo Beckovské panstvo dedinčanom z Moravského Lieskového a z Dolného Srnieho. Autentický zápis „fiškaliusa“ Beckovského panstva z roku 1795 – (podľa nariadenia Jozefa II. z roku 1786 malo sa uskutočniť meranie usadlostí a súpis ich výnosov v celom Uhorsku. Po smrti Jozefa II. uhorská šľachta nechala verejne spáliť výsledky mapovania. Aj preto po roku 1945 malo na Slovensku len 43 % obcí vyhovujúce katastrálne mapy) „ ... aby kopanice, zelnice, neb luky z obecných pasienkov aneb z hvor slovutného panstva skrz obivateľov Bošackich a Moravsko – lieskovskich wikľčuvane a poorané, skrz pana služneho pana Žambokrécy Andráša, a p.

Boženika pana Melcsiczky Miklosa a niže doloženého jakožko slov. panstva Beczkovskeho Fiscaliusa popisane a vyšacsuvane byly...“

Do druhej svetovej vojny na slovenskom vidieku najväčšou istotou a zábezpekou na staré kolená bola zem, pôda. Preto aj rodičia, ktorí pre svoje deti pôdu kupovali, alebo už nadobudnutú (dedením, kúpou, darom, výmenou) prepisovali na svoje deti ešte za svojho života, požadovali v notárskej zmluve zápis „s právom doživotného užívania“.

Druhá svetová vojna spôsobila toľko zmien v oblasti materiálnej a v dôsledku toho aj v oblasti duchovnej, že aj najväčší flegmatik sa musí pýtať – (len kde je ten, čo by vedel správne odpovedať) – ako je to možné, kto nainfikoval mladé generácie neustálym zhomom po niečom, kde sa bude dorábať chlieb, keď najlepšie obilnice zastavia človek automobilkami, ako rýchle sú schopné ľudské pľúca prejsť na spracovanie splodín zo vzduchu s minimálnym obsahom kyslíka, nuž veru otázok veľa, odpoveď nijaká.

To nie je ani nostalgia, ani rebelanstvo proti technickému pokroku, je to len obyčajné konštatovanie, že zavádzanie rýchlosti pohybu do všetkých sfér života nijako nezlepšuje kvalitu života.

Človek pracujúci na pôde pracoval celý rok v tichom bezslovnom dohovore s prírodou. Pracoval ručne, a preto rovnomerne, veď aj príslovia „Náhliová práca nebýva dobrá“, „Dva razy meraj a raz strihaj“, „Pomaly najďalej zájdeš“, to potvrdzujú. Ale aj starí Rimania nabádali k rozumnému tempu tým známym „Ponáhľaj sa pomaly“. Tu nikoho ani len nenapadlo, že by tieto výroky mali na mysli liknavosť.

Každá práca mala svoj rytmus, každá práca poskytovala človeku radosť. Bez toho, aby obyčajný človek poznal históriu starých kultúr, denno – denne plnil obsah princípu „Ora et labora“. Nijakú psychológiu práce nikto neštudoval, ale už z pohľadu i svojho veku i vzdelania môžem situáciu posúdiť a vysloviť veľmi tvrdú pravdu o takejto atmosfére v rodine: Na každom kroku „visel transparent“ P o v i n n o s ť , S p o ľ a h l i v o s ť , Dôveryhodnosť, Usilovnosť, Statočnosť, Vytrvalosť, Mlčanlivosť, Šetrnosť, Ohľaduplnosť.

Ako dieťa rástlo, tak si v procese pracovných úloh osvojovalo aj správne postupy. Aj táto skutočnosť vošla do rerči : „Berie sa do roboty“, „Chytá sa roboty“. Ale vyskytli sa aj „nemehlá“, čo mali menej daností v miere zručnosti. S tými veľa trepezlivosti starší nemali: „Idzi od teho!“. Vrcholom nespokojnosti s prácou takeého individua bol výrok, že „Chytá všetko posraným navrch“. Pridelenie práce a povinnosti sa považovalo za vyznamenanie, za prejav ohodnotenia schopností a ocenenie dôveryhodnosti, že už je mladý človek, alebo aj len výrastok schopný dobre splniť pridelenú úlohu. Toto učenie životu metódou napodobňovania sa týkalo aj duchovnej sféry: Rodičia brali svoje deti na svoje pochôdzy. Deti boli svedkami jednaní,

dohovorov, dohôd, vybavovania, ale museli mlčať. Miešať sa do reči dospelým bol veľký prejav nevychovanosti. Taktiež dotýkať sa v cudzom dome vecí sa považovalo za veľkú nekultúrnosť, čomu sa hovorilo nemravnosť, t. j. nedostatok m r a v o v. (Ak za mnou prišla spolužiačka s takýmto správaním, stará mama ma napomenula : „Také nemravné dzecko mi sem nevodzi!“ Taktiež opierať sa o stenu, knísať sa pri reči a podobne sa považovalo nielen za nevychovanosť, ale priam za hlúposť, ako poruchu intelektu.)

Vzhľadom na trojgeneračné spolužitie rodiny výchovou detí sa viac zapodievali starí rodičia a čiastočne matky. Otcov sa deti vo väčšine prípadov báli. Vcelku však išlo o „samoučenie“, ak si už odmyslíme u v e d o m e l é učenia dieťaťa – batolaťa. Tu existovalo zopár stereotypných nácvikov: „Aký veľký (aká veľká Anička narosté?!“ „Táááááá veľiká narosté...“ a malé naťahovalo rúčky dohora, čím zároveň cvičilo. „Jak sa Anička má?“ „Len tak – tak, len tak – tak“ a maličké krútilo hlávkou na á n o a n i e a „baran, baran, buc“... a ešte „ťapi, ťapi, ťapušky“ a „osievame múčku“, neskôr „varila myšička kašičku“ a „hijo – heta na koničku“ – húpanie dieťaťa na kolene. V oblasti sexuality nijaká výchova neexistovala. Táto stránka života – v podstate tá najdôležitejšia – bola tabu.

To, že budem mať menzes som sa dozvedela od starších dievčienec pri pasení kráv a k tomu som tvrdohlavo bránila moju mamu, že ona veru nič také nemá, lebo som to z bohvie akých príčin v tej chvíli považovalo za niečo nepekné... Až raz – niečo som hrabala pod skriňou a vyhrabala som zakrvavenú handru, ktorú tam asi v rýchlosti mama „ukryla“).

Pravdaže, všetka výchova smerovala k ovládaniu prác v poľnohospodárstve – na poli, okolo statku, chystania zásob plodín, nevynímajúc sušenie ovocia, práce okolo spracovania konôp a tkanie, šitie, vyšívanie, odpredaj vlastných výrobkov, v zaužívej miestnej etikete styku pri narodení, úmrtí, svadbách, ale aj pri vstupe do domu, stretnutí na poli, na ceste... („Dze sa dáte?“... Dobre pokonajte!“) Ak okoloidúci zastihol pracujúcich na poli pri obede : „Dobrá chut a naspor panbo!“ „Dakujeme, potte s nami!“ – Toto pozvanie naozaj platilo, aj keď sa nevyužívalo.

Pozdravenie „N a s p o r panbo“ sa používalo vtedy, ak situácia vyžadovala prajnosť v množstve : Zastihnutie gazdinej pri dojení (čo však gazdiné nemali v láske, lebo ani taký pozdrav nemal moc zabrániť čarám), presýpanie zrna, ukladanie zemiakov do kopcov na zimnú zásobu, miesenie cesta, váľanie chlebov a pod.

Ak chceli pochváliť dieťa, alebo sa nejakej vlastnosti na ňom čudovali, bolo nutné povedať „zaklínadlo“ n e ú r o č n é , t. j. , aby pohľadom to dieťa neuriekli ani náhodou. Výraz dostal tvar n e v r o č n é : „nevročné, jag mu nen šmakuje!“

Aj keď sa to už nezdá, stále hovoríme o hodnote zeme – zem potrebovala ruky, ktoré ju zúrodňovali, aby seba udržali pri živote – bolo to dokonalé súžitie. Precítiť tento stav nie je každému daný. Kto tento dar dostal, prežije za jeden ľudský život viac životov, nikdy sa necíti vtiesený do svojho tela ako nejakého hmotného rozmeru, či nebodaj šuflíka, potrebuje stáť na holej zemi holou nohou, aby jeho srdce mohlo viesť intímny dialóg so srdcom Zeme.

Jej štafeta sa odovzdáva z ruky do ruky. Staré generácie odchádzajú na večný odpočinok zase len do zeme, mladé prichádzajú a treba ich na prácu so zemou pripraviť. Tento kruh nie je bludný kruh. Má svoje pravidlá a zákony.

Aj keď si nijako nemôžem dovoliť rozoberať problematiku času – čo je problematika veľmi záludná, veď tá istá sekunda, ktorá nám v živote pribudne, nám zároveň z neho ubudne, teda je to otázka i filozofie i fyziky, ktorá síce hovorí o jeho relativite, ale mierami času sa riadi, predsa len si dovoľím spomienku na šťastné obdobie, kedy som nijaký čas necítila, žili sme bez hodín a všetko bolo urobené vtedy, keď bolo treba, čomu múdro hovoríme, že načas. Pracovali sme „jenmoodruhé“ – po poriadku., stále. Sama príroda ukázala, čo kedy treba. Stále bol len čas prítomný.

Slovné spojenie „zem živiteľka“ nebola len metafora. Bol to pojem platiaci doslova a dopísmena. Kto mal koľko – toľko zeme, už sa akosi uživil. Preto niet divu, že po zemi každý prahol. Ani hlboko veriaci „pobožný“ gazda sa neštítal odorať zo susedovho „tálu“ a priorať k svojmu. Susedstvo polí – teda perspektíva ich spojenia – bývali často dôvodom k uzavretiu manželstva dvoch mladých ľudí. Samostatné rozhodnutie a voľba životného partnera z vlastnej vôle boli už veľkým prejavom osobnej slobody: „Mariška, sceš ma?“ „Ale, Janko, scem“. „A ti ma sceš?“ „No aj já teba scem“. – A už sme boli namlúvení – takto si spomínala na svoju mladosť moja prababka.

Prejavovať lásku navonok sa nepatriilo, prejavy nehy by sa považovali za zženštelosť, nechlapskosť. Chlap, ktorý pekne zaobchodil so svojou ženou, „ból pot papučú“, ak mládenec tvrdohlavo trval na voľbe svojej nevesty, zdôvodnili jeho záujem tým, že „mu dala okoštovať a on si myslí, že druhá také nemá“.

Mládenci svoj záujem o druhé pohlavie vyjadrovali jednak dvojzmyselnými rečami – a to aj v ustálených slovných spojeniach : „Já maddoma takú čerešnu, ani z nej neschádzám!“ – jednak pohybom ruky naznačujúcim snahu dostať sa dievke pod sukňu, „opáčidjéj“. Napodiv, takéto prejavy sa považovali za prirodzené, ba až žiadúce, lebo potvrdzovali, že je „dzévká zácna“. Túto životnú filozofiu vyspievali aj v ľudovej piesni : “Načo sa ti za mnú vláčíš, keď mi ani neopáčíš, ani večer, ani ráno, jaký si ti

sprostí Jáno...“ Dievka, ktorá sa takýmto prejavom bránila, či dala najavo, že si takéto prejavy neželá, bola pyšná a vysoko „ljétá, len aby nisko nepalla!“

(Tak, ako prejavy lásky a nehy, alebo čo i len náklonnosti navonok ukazovať sa nepatrilo, vonkajšie prejavy žiaľu sa priam žiadali, a to aj slovné lamentácie nad mŕtvymi, aj plač, aj predpísané časové obdobie nosenia smútku – čierneho obleku, ba aj zrieknutia sa zábav, chodenie na podujatia, kde bolo hlučno, u vdov a vdovcov bolo potrebné dodržať zaužívanú jednoročnú pauzu pre uzavretie nového manželstva, pravidelné navštevovanie hrobov nebohých bolo takmer kontrolované miestnym spoločenstvom.)

Že láska a sex môžu, ale nemusia byť navzájom podmienené, potvrdzuje sám život hádam od samotného svojho prvopočiatku. Ani v dedinskom prostredí, kde sa akosi viac predpokladala „čistá“ mravnosť než v „mravne skazených mestách“ nebol neznámy incest – najčastejšie medzi súrodencami - , vyskytla sa aj výmena manželiek bez rozvodu, a tak, ako sa obe rodiny stýkali pred výmenou, tak sa ďalej stýkali aj po výmene žien a všetko fungovalo dobre.

Vyskytovala sa aj homosexualita u mužskej časti populácie, hoci sa prísne utajovala. O lesbickej láske nebolo počuť, zato sodomia – obcovanie so zvieratami nebolo neznáme. Aj keď sa výraz „džigolo“ objavil v našej spoločnosti až v poslednom desaťročí, v praxi takúto úlohu mládenca poznalo aj dedinské prostredie. S tajomným úsmevom sa o ňom povedalo, že „chodzí baštrnguvat“.

„Prespankami“ neboli len dievky, ale aj vdovy. Všetka sexuálna túžba oboch pohlaví sa ospravedlnila zaužívaným výrokom „to je príroda“. Tak sa stávalo, že žena, ktorá z nejakých príčin išla na sezónne práce na majere bez muža, na jeseň sa vracala domov s bruchom a muž ju nevyhodil (avšak ani on doma nebol svätý, iba že mu brucho nenarástlo), dokonca tohto svojho pomocníka ospravedlnil, ba aj ženu si ospravedlnil s tým, že „ket to tak velice scel“. V čase prvej svetovej vojny prideliovali osamelým gazdinám vojakov zajatcov Rusov a Srbov, aby pomáhali obrábať zem. A oni obrábali. Keď muž na fronte padol, daktorý zajatec už ostal na gazdovstve, lebo celá príroda – či žena, či zem – si žiadala svoje. A život pokračoval...

Ale predsa r e l a t i v i t a vo všetkom : Dieťa vítané ako budúca pracovná sila a dedič, pokračovateľ rodu, ale aj ako ďalší hladný krk. Keď sme si ráno pýtali jest', starý otec sa nás opýtal: „A už si si zaslúžil?!“

Veľmi tvrdé až smutné detstvo mali deti nemanželské – pankharti, siroty, a to aj potom, keď sa ovdovely rodič rozhodol pre nové manželstvo, alebo sa slobodná matka vydala. („Viacej bitý, ako chleba sýty, „Sirota nevoľná, ale sebevoľná“.)

Najhoršie detstvo mali deti nejako postihnuté, či už telesne, alebo duševne. Pri všetkých teóriách o láske k bližnému z hľadiska náboženského sa pre postihnutých

nerobilo takmer nič a nech to znie akokoľvek provokačne, po roku 1948 sa problematika sociálnej starostlivosti stala jedným zo záujmov štátu.

Raz darmo. Hodnotu pre rodinu mal zdravý potomok. V opačnom prípade to bol handicap pre celú rodinu, čo sa pred okolím obyčajne tajilo do takej miery, do akej len bolo možné.

Aj keď sa už nepozdravujeme Práci česť, ani nespievame „práci česť“, neurobíme chybu, ak budeme aspoň s Hviezdoslavom vzdávať hold práci. Dobrá práca a dobrá spolupráca tvorí pevnejšie zväzky medzi ľuďmi, ako sú schopné ich tvoriť – a hlavne udržať – „dobré“ špekulácie. Charakter poľných a lesných prác po celé veky potvrdzoval nutnosť tejo vzájomnosti. Ľudia, ktorí sa vedeli k práci postaviť, necítili prácu ako bremeno a už samotné prostredie dalo vznik slovnému spojeniu, že práca v o n i a, aj keď sa nakladal hnoj. Komu práca s m r d e l a , tomu ju neurobili voňavou ani kvetnaté lúky, ani zlaté lány obilia.

Nuž, stratený raj... A človek ho stratil dobrovoľne pre jedno jablko z p l a s t u !

VIANOČNÉ ZVYKY A OBYČAJE Z MOJHO DETSTVA

Magdaléna Zvariková

Liptov, kde som sa narodila (v obci Bobrovník), sa vždy považoval za región Slovenska, ktorý dal národu veľa básnikov, maliarov, spisovateľov – teda za viac osvietenský. V našej malej dedine sa napríklad aj dvakrát do roka hralo divadlo, sadili sa máje, bývali chýrne hasičské zábavy, dodržiavali sa fašiangy s muzikou a podobne. A to všetko zásluhou našej pani učiteľky Boženy, ktorá - hoci sama deti nemala - pripravovala žiakov dedinskej jednotriedky veľa rokov pre život. A určite dobre, pretože veľa z nich ukončilo vysokoškolské vzdelanie a uplatnili sa v živote ako čestní a statoční ľudia. Pamätám sa na oslavy všetkých významných štátnych sviatkov, skromne, len v škole, ale s akým programom! Sama som si od dojatia pri prednese básničiek mamičke, Štefánikovi či na vianočnej besiedke hneď na "bíne" poplakala.

Už samo prostredie, poloha dediny vzdialenej od hlavných komunikácií predurčovalo obyvateľov udržiavať si zvyky a tradície okolo rôznych sviatkov cirkevných, rôznych poľných prác, dalo sa na povery (napríklad že cez sviatky nemá visieť opraná bielizeň, lebo bude v dome choroba), dodržiavala sa pieta pri úmrtí nielen v rodine, ale aj susedov a podobne.

Moderne povedané: medziľudské vzťahy v našej dedine boli také vzorné, že si nepamätám, že by sa niekto s niekým súdil, ukradol inému, ba ani len príslovečné liptovské bitky pri svadbách a zábavách sa u nás nevyskytovali.

Pri svadbách sa dodržiaval zvyk stavania brány - závory na ceste, kade prechádzal - väčšinou na kočoch - svadobný sprievod. Mladý zať sa musel vykúpiť buď peniazmi alebo pálenkou a až potom mohli ísť ďalej.

Dedina bola spolovice katolícka a spolovice evanjelická, ale ľudia si navzájom pomáhali bez toho, aby tento rozdiel bolo čo len v náznačku vidieť. Ja som bola vďaka starej mame, pôrodnej babici, vychovávaná v prísnom evanjelickom duchu, ale s takými silnými ekumenickými prvkami, že katolícky pán farár ma brával na svoje hodiny náboženstva a po nich so starou mamou posedeli pri pohárikú hriateho.

Tiež som chodila s priateľkami katolíčkami na májové či októbrové pobožnosti, ktoré sme my nemali. Pravidelne aj ako dospelá som chodila na polnočné omše, keď predtým večer som absolvovala päť kilometrov dlhú cestu na evanjelické služby božie. Koledu v našom dome odbavil v jeden týždeň pán farár katolícky, na druhý zasa evanjelický a nikomu to nepripadalo ako neprístojnosť. Pri krstinách stará mama z titulu svojej funkcie neraz zastúpila krstných rodičov v jednom i druhom kostole, hlavne v chudobných rodinách alebo v prípade rýchleho krstu.

No, najkrajšie spomienky mám, samozrejme, na Vianoce. Vianočnú atmosféru v našom dome bolo cítiť už niekoľko dní vopred. Vlastne sa začala už dňom Všetkých svätých, kedy sa zišla rodina zo vzdialenejších dedín i z mesta na hroby starých rodičov. Všetko bolo upratané - po našom vyriadené - upečené kapustníky, tety pili bielu kávu a "hriatô", pretože už bola zima a nebol vzácnosťou ani sneh. Večer na cintoríne pri svite sviečok sa pri hroboch najstarší pomodlili a zaspievali nábožnú pieseň, takže dedina prakticky zasa spoločne spomínala na svojich mŕtvych. A už od tých dní sme sa tešili na Vianoce. Mali sme nasušené hrušky, slivky, jablká a samozrejme huby, pretože z nich sa varila vianočná omáčka so smotanou. Dodnes mám na jazyku jej sladko - kyslú voňavú chuť! Volali sme ju nárečovo "gribovica". Zasa sa znovu upratovalo, vymetali pece a sporák, aby počas pečenia a sviatkov nedymili.

Týždeň pred sviatkami sa začalo s pečením chleba, rumových a vanilkových rožkov, ktoré museli "odležať" a tesne pred sviatkami sa piekli kysnuté makové a tvarohové záviný a samozrejme opekance. Na tie sme sa najviac tešili. Otecko zašiel do horárne po povolenie na výrub stromčeka, hoci jedličku alebo smrečok mal už vyhladený od leta, keď sa chodilo na huby. Pamätám sa na jeden rok, aký bol

ocko nešťastný, lebo ktosi ho predbehol a "jeho" stromček vy ťal. Tuším by bol najradšej išiel po domoch zisťovať, kto to bol.

Kým sme boli malí, zdobil stromček ocko potajomky, neskôr sme to s bratom robili sami. Väčšinou to ale ostávalo na mne, pretože brat bol celé dni na lyžiach alebo sánkach s kamarátmi. Na Štedrý deň mal ocko aj narodeniny, nuž sa začalo kalíškom hriateho a dostali sme aj my deti "za náprstok". Nevieť, ako sa dosiahla tá neopakovateľná vôňa celého domu, na ktorú neviem zabudnúť, a ktorú - nech sa snažím ako chcem - neviem v mojej domácnosti dosiahnuť. Vari aj tie stromčeky viac voňali! Asi preto, že boli úplne čerstvé, alebo sme proste chceli, aby to tak bolo.

Po návrate z chrámu okolo šiestej večer sa išlo večerať. Najprv mamička zanesla krave Maline a prasiatku opekance, keď deň predtým im otecko vyzdobil maštal čechinou. Potom sme zasadli k stolu, nad ktorým visela veľká staromódna petrolejka na reŕaziach, prerobená na elektriku. Všetky súčiastky lampy sa pred sviatkami "pozlacovali" farbou.

Stará mama nám s bratom dala do ruky svietnik s horiacou sviečkou, vyšli sme do predsene - pitvora- a s vinšom "Sláva Bohu na nebi a pokoj ľuďom na zemi" sme vošli do izby. Za to sme dostali päť korún, v tej dobe pre nás veľký peniaz. Ocko sa potom pomodlil a stará mama rozsypala do kútov izby hrach uvarený v slanej vode - vraj pre anjelikov. Samozrejme ráno sme s bratom ako prvé išli pozrieť, či ho zjedli, ale vždy ostal pre nás. Nebolo lepšej pochúťky a dodnes si predstavujem tie studené bobuľky a ich chuť. O tomto zvyku som doteraz nepočula a ani nečítala, len P. Dobšinský vo svojej zbierke Slovenské obyčaje, povery a čary spomína varený hrach, ale len ako súčasť jedál na stole. Potom bol prípitok s hriatym, nasledovali oblátky s medom, kapustnica, „gribovica“ a nakoniec zlatý klinec večere - opekance, ktoré od hojnosti maku neboli ani vidieť. Voňali čerstvým opraženým maslom a boli nekonečne dobré! Ako málo nám stačilo ku šťastiu!

Pod stromčekom sme už mali darčeky, veľmi poskromne, ale veci potrebné na oblečenie a nikdy nechýbala knižka z vydavateľstva Tranoscius. Pamätám si na knižku Princ a žobrák, Helenkina cesta na Madagaskar a ešte skôr len obrázkové detské knižky. Najväčší dar, aký sme dostali, boli nové sánky, moderné, ktoré nahradili naše rozbité "ródle". Ten pocit, keď sme s nimi prvýkrát vyšli na vršok Banétku, sa nedá zabudnúť. Najprv sme však celé Vianoce na nich pod stromčekom presedeli, bolo nám ľúto ísť s nimi hneď na sneh.

Po večeri stará mama odišla do svojho domčeka, ale nezabudla nám pripomenúť, že o polnoci jej máme prísť pod okno zaspievať. A tak sme zobrali pár kamarátov a išli zaspievať 2 - 3 vianočné piesne z evanjelického spevníka, za čo nám zasa "kvaplo" pár koruniek a starká bola spokojná. Stále si ju predstavujem v okienku so zapálenou sviečkou medzi rozmarínom a fuksiami, ktoré tam zimovali, ako nás speváčikov víta.

Na Božie narodenie sme išli všetci do kostola. Zakázané boli akékoľvek návštevy aj najbližšej rodiny. Zato na Štefana všetko v dedine ožilo, chodili návštevy po rodinách, večer bývala zábava a väčšinou aj jedno divadelné predstavenie, druhé bolo na fašiangy. My sme s rodičmi pravidelne chodievali do susednej dediny, kde boli ženatí traja narodenie sme mamičkini bratia. Neobišli sme ani jedného, a to už otecko mal tri druhy páleného v sebe a na spiatočnej ceste nám spieval jednu francúzsku pesničku, ktorú sa naučil v alsaských železiarňach, kde bol na "robotách". Začínala sa zvolaním: „Ali, hop travailer' s!“ Robil tam totiž s nejakým Turkom Alim, takto ho poháňal do práce. Mamička medzitým stihla ohovoriť švagriné, že makovníky mali len toľko plnky, "ako keď tintovou ceruzkou nakreslíš slimáka".

Až dnes vidím , aké to bolo milé, nezákerné a cesta nám veľmi rýchlo v mrazivom vzduchu ubiehala. Tento zvyk sme dodržiavali ešte dlho, aj ako vydatá som s manželom a dcérou tieto návštevy absolvovala, až pokým dedina nepadla za obeť priehrade.

Obdobie Silvestra a Nového roka sme presánkovali a prelyžovali do omrznutia. Pamätám sa, že po vojne ostal v dedine po Nemcoch drevený čln, do ktorého sa nás zmestilo dvanásť a z vršku Magura sme sa spúšťali do dediny rovno do kríkov pri potoku, ktoré jediné boli schopné rýchlosť člna zastaviť. Páčilo sa to aj dospelým, ktorým sme čln neradi požičiavali.

Na Silvestra sa pravidelne opakovalo divadelné predstavenie zo Štefana, pre deti a starcov bola v sobotu "hlavná próba", dospelí a mládež chodili na divadlo priamo na Silvestra alebo na Nový rok. Táto premiéra končila zábavou.

Takto by som mohla spomínať na každé významné sviatky, na jarné i letné práce, na moju cestu do školy, neskôr na denné cestovanie do gymnázia v Liptovskom Mikuláši s krásnymi zážitkami a spomienkou na triedneho profesora Júliusa Lenku - určite sa k tomu vrátim a zanechám vnučkám na pamiatku moje poznámky.

Rýchlosť života a problémy s existenciou nedovoľujú ani dnešným starým rodičom dlhé rozprávania pri sviečke a petrolejke, a preto bude racionálnejšie zanechať spomienky v písomnej podobe a dúfať, že naši potomci budú mať čas si to prečítať alebo aspoň dať do pamäti počítača.

ÚRYVKY SPOMIENOK MALÉHO DIEVČAŤA NA 2. SVETOVÚ VOJNU

Elena Bullová – Zoričáková

Požičiam si vetu mysliteľa a spisovateľa Ladislava Klímu: „Nikomú neotročili národové toľako, ako svím osloboditeľům“. Ale to je už iná kapitola. O tom nebudem a nechcem písať. Mám svoje skúsenosti.

Na neverenie! Je to už šesťdesiat rokov. K tejto úvahe ma vyprovokovali médiá. Ukážky z bojov, osudy ľudí, novinové články vnímam a sledujem, ale celé sa to odohrávalo zo začiatku akosi mimo mňa. Lebo súčasne bolo veľa aj iných pozoruhodných udalostí. Napríklad od mladosti sledujem: európske panovnícke rody – hlavne anglický (svadba vytrvalca Charlyho), boľavý odchod Svätého otca, voľbu nového pápeža, naše problémy v školstve, a pod.

Zrazu som sa mimovoľne vcítila do tohto spomienkového deja. Začali sa mi živo vybavovať zážitky z druhej svetovej vojny, ako som ich vnímala a zažila očami 4 – 5 - ročného dieťaťa, ako ma celoživotne ovplyvnili napríklad tým, že som dlho neznášala uniformy a dodnes mám odpor k zbraniam a priam nenávidím hračky – zbrane v rukách detí.

Čakala som na vlak – meškal. Prišla matka si s 5 - 6 - ročným synom s automatom. Lietal po peróne, kryl sa a nás odstreľoval. My starší sme s nepochopením krútili hlavami, mladí ľudia sa spontánne bavili, zapojili sa do absurdnej hry. Odhadla som situáciu a ustúpila som od myšlienky – napomenúť ju. – Podľa výzoru – aj tak nepochopí a môže vulgárne zaútočiť (moderne bola „porichotvaná“, respektívne „zrichtovaná“).

Narodila som sa a vyrastala na západnom Slovensku v obci Močidlany, ktorá leží na dôležitých obchodných cestách historického významu, pri Holíči. Jej strategická poloha sa prejavila aj vtedy. Prechádzali tade vlastne všetky vojská, postupom na západ. Preto sme si posledné fázy vojny užili. Bývali sme v škole – dvojtriedke. Na tú dobu bola veľmi dobre riešená, pekná, funkčná stavba aj na výučbu, aj učiteľský byt. Pivnicu otec obložil polienkami dreva, kopou uhlia, na ňom v miernom sklone spojené dosky vo veľkosti pingpongového stola, upraveného na lôžko. Keď bolo zle, zbehli sa u nás susedia. No a tak, ako dieťa som zažila naživo pôrod susedy Maryše. Dodnes mám zafixované jej pôrodné výkriky bez odbornej pomoci – bol nálet. Maryša zomrela

a len toľko povedala, že si pre dieťa príde. Stalo sa. Svojpomocne zhlobili truhlu a znova hrôza. V deň pohrebu bola veľká bitka. Bola delostreľba na Hodonín. Rakety lietali nad pohrebným sprievodom, ľudia kráčali štvornožky s truhlou na chrbtoch. Otec nahradil kňaza, mama rectora. Ľudia ležali medzi hrobmi, rodičia prikrčení za pomníkom, nad hlavami rakety.

Mali sme úžasných rodičov. Pestovali v nás rodinnú súdržnosť. Vzájomne v celej širokej rodine sme si tykali bez rozdielu veku. Keď sa blížili bombardéry, celá rodina sa zbehla k mamuške do kôpky, objala nás tesne k sebe, keby prišlo k najhoršiemu, aby sme padli všetci, celá rodina spolu. Ťažko sa mi to píše.

Z pivnice sme utiekli, lebo prechádzala r u m u n s k á a r m á d a. Boli sme zvedaví. Sedeli sme v okne. Páčili sa nám voly s obrovskými rohami, ale vojaci mali omotané nohy handrami, roztrhané sedliacke kabáty. Dvaja dôstojníci prespali v jedálni, strážil ich na chodbe na sene vojak. Keď odišli, to seno sa podozrivo hýbalo. Bolo plné vší – to sa tak ľahko tento pohľad celoživotne nenaskytne. Otec nám to ukázal s patričným výchovným doslovom.

Striedanie armád si už tak živo nepamätám. N e m c i nastupovali dňom, nocou. V našej jedálni mali štáb – kanceláriu – neviem. Len toľko si pamätám, že večer aj ráno zaklopal na spáľňu, či môže vstúpiť, pozdravil a zasalutoval – klepnutie podpätkov sa mi strašne páčilo.

Za alebo pred dedinou podľa uhlu pohľadu v súčasnej situácii, teda pred dedinou mali výcvikový tábor M a d' a r i . Vraj to boli mladí Maďari z južného Slovenska. Tiež použili budovu školy. Dôstojník Pavlik Bíro býval v zborovni. Otec sa s ním ako - tak dohodovoril, lebo pochádzal z trojjazyčného mesta Levoča. Bíro bol sympatický, uzavretý mladý učiteľ, bavil sa s nami (so mnou a starším bratom), venoval mi prstienok, ktorý som, samozrejme, hneď stratila a naučil ma pieseň :“Ma ešte indulom a hozát mondok a ištem kyškató“ – neviem, čo to je. V biede spali vojaci na slame a za priestupky (aké?) ich trestali tak, že im zviazali ruky za chrbátom a poviesili na kľučku na okne – rad - radom. Mali sme tam zakázané nazrieť, - ale ako deti, videli sme to. Keď odpadávali, obľiali ich vedrom vody a viseli ďalej. Mala som na hrudi nebezpečný vred. Otec navštívil v tábore ich lekára – býval tam aj so ženou, hneď prišiel na bričku, - ošetril ma. Jazvu mám dodnes.

Každý deň vyhlasovali heslo dňa. Musel ho vedieť aj otec. Vracali sme sa večer z karminy – zabíjačky, pri škole nás „zhaltovali“ a pýtali heslo, hoci nás celú rodinu poznali. Otec zabudol heslo toho dňa a použil včerajšie. Nechceli nás pustiť domov, my deti sme začali revať, otca odvedli na výsluch, mali sme smrteľný strach. Pomohol Bíro. Za pár dní, na prekvapenie všetkých, ráno vytekal pramienok krvi zo zborovne. Bíro sa odstrelil. Údajne sa nešťastne zaľúbil.

R u s i – prvý vojak, no hrôza. Vovalili sa ako lavína, zo všetkých strán... Osadenstvo gulagov – smotrili odušu. Maršál Malinovský mal štáb uprostred dediny, tuším u Rehákov. Prišli do kuchyne. To mám úplne živé spomienky. Priniesli v kašmírovom obruse – auzentráku, čiernom so strapcami a kvetinovým dekórom, donedávna som z neho mala šál, - vajcia a rozkázali urobiť praženicu. Tresli ho na stôl, všade tiekli rozbité vajcia. Najskôr mama s tetou vyberali škrupiny, vojaci sa najedli a pýtali „stakanu“. Mama podávala štamperlíky. To odmietli a sami si vybrali nádoby podľa gusta. Ale, najskôr musel piť tatuš. Keď ho otestovali – nebol problém, ani zábrany. Vypili mu všetku príručnú slivovicu. Potom prišli na rad ponožky. Mama s tetou v koryte v kuchyni pod ich komandom prali. O aróme nehovorím – to je pochopiteľné. Po revízií bytu krásne napodiv voňali. V spálni našli parfémy. Tatuš si potrpel na darčeky a mamu príležitostne obdarovával kvalitnými francúzskymi parfémami. Tie vypili. (Odvtedy ich otec prestal skrz asociácie kupovať, aby si vzájomne nepokazili spomienkou radosť). Školská latrina – bola v drevárni. Celkom sympatická. Mama po večernom použití dobehla vyľakaná, bez duše dnu. Čo zažila? Z kopy dreva sa ozývali každému známe zvuky – stony príslušné na určitý úkon. Posmelila sa a s karbidkou v ruke si posvietila na miesto činu. Na kope dreva čupel šikmooký „čirkíz“, s gaťami na kolenách v známej „činnosti“, vylezený na samom vrchu kopy dreva! Prečo? Keď sa mohol pohodlne... aj bez balancu dole a ešte to tam aj nechal. Mama sa pýta „skudas“? – „Taškent“. (Taškent – hlavné mesto bývalej Uzbeckej SSR, teda vojak bol Uzbek. „Čirkízmi“, či čirgízmi“ volali naši ľudia všetkých Aziatov v ruskej armáde.) Vzhľadom k tej diaľke a k tej človečej nutnej potrebe mu bolo dopriate a odpustené.

Na Rusov sa mi zachovala ešte ďalšia spomienka: Rusi boli „na cvičáku“. Velitelia mali po celých rukách hodinky. Jeden ma volal, aby som si vybrala. Bála som sa ísť, ulakomil sa brat. Toho nakopal do zadku a odohnal. Brat mi to potom vrátil.

Po tomto prednom voji prišli kozáci. Tí boli iní. V ich typickom odeve. Baranica a širokoplecí plášť. Pre našu rodinu na školskom dvore predviedli jazdecké umenie - džigiti. Nariadili nám – rodine, aby sme sa postavili na gánek – na schody spojovacej časti tried a bytu, aby sme dobre videli, len si rodičov čudne prezerali. Otec mal čierne fúzy, už prešedivelé vlasy, mama bola veľmi pekná a krútil hlavou :“Ty moloda a ty staryj“. Hoci bol medzi nimi štvorročný rozdiel. U susedov v humne – v záhrade mali kone. Žrebcov. Uviazaných o topoľ. To bola podívaná. Divoké žrebce trieskali do topoľa – išiel z nich strach. Medzi školou a susedom bola ulička na šírku sedliackeho voza. Zapriahli žrebcov do bričky – a bolo sa na čo pozerat'. To bol cval na nezabudnutie. Podotýkam, že kočiš bol umelec, ako ich zvládal. Samozrejme bičom.

Ako vyleteli z uzavretej uličky a ocitli sa na voľnom priestore, ešte viac zdívali, jeden sa zaprel zadkom o železný pilier školského plotu a dodnes je zdeformovaný.

Priebeh bojov sme sledovali z rádia na baterky. Otec ho často dával do okna pre občanov – bola to odvaha od otca – vlastenca.

Po ústupe armád sme chodili po zákopoch a zbierali patróny. Vezúc ich v kočíku nás stretol otec. Brat ťahal vozík, ja som ho tlačila. S radosťou sme kričali na otca, čo máme. Tú bitku od otca nezabudnem. Od zúfalstva nás trieskal o seba. Zbierali sme aj pušný prach – rôznych foriem (na rozdiel od dnešných detí nám nenapadlo ho zapáliť, lebo sme už vedeli, čo to je.)

Vojna skončila a prišli povestné čistky. Príčiny a okolnosti nebudem opisovať. Rodičov preložili. Budova školy a byt boli kasárne. V byte mali kováčsku dielňu. V rohu vyrezali dlážku a mali príručné WC. Dalo sa to ako - tak do poriadku pred prist'ahovaním, svietili sme karbidkami. Dostali sme svrab. V kotli prevárali vodu. V drevenom koryte nás natierali dechtovým mydlom, dezinfikovali smradľavým zásypom a balili do plátna.

Dobre to skončilo, sme predsa tu, žijeme. Spomienky pomaly blednú, dobrú myseľ a optimizmus nestrácame, zdravie ako - tak slúži, dobré deti mi spríjemňujú život a prilepšujú.

Ďakujem za svoj život, je taký aký je.

„TU BRATIA VŽDY STRETAĚ SA BUDŮ“

Boženka Adamicová

Vo vzdialenosti asi 25 – 26 km na severozápad od Nového Mesta nad Váhom pramení riečka Klanečnica. Jej pomenovanie doslova súvisí s jej výmolnou činnosťou. Prameň v nadmornej výške 516 m, ústie do Váhu sprava vo výške 182 m n. v. Vďaka tomuto sklonu rozoklala riečka hrebeň Bielych Karpát, pričom jej výdatne pomáhali aj letné búrky, a tak za státisíce rokov sa predrala smerom juhovýchodným a vytvorila dolinu Moravskolieskovskú. A tak ako všade na svete ľudia poznajú neskrotnosť vodného živla, tak aj tu občasné vyčíňanie tohto malého potoka potvrdzovalo pravdivosť porekadla: „Pred ohňom ujdeš, pred vodou neujdeš.“

História tohto údolného prechodu je spojená s históriou človeka. Celým údolím prechádzala cesta až z Prahy na Moravu cez Uherské Hradišče, cez brod na rieke Olšave zhruba v miestach dnešného Uherského Brodu, pokračovala na obce Korytná a Strání, odkiaľ sa prudko skláňala cez územie Moravského Lieskového až k Novému Mestu nad Váhom. Tu prechádzala brodmi Váhu ďalej na Piešťany, cez Banku a Radošínú do Nítry, ďalej do Ostrihomu a Budína. Isteže mala svoj strategický význam, veď spájala kráľovstvo České a kráľovstvo Uhorské a každé z nich malo svoje záujmy. Stredoveké písomné pramene označujú túto spojnicu ako „via exploratorum“ – „cesta vyzvedáčov“, neskôr známa ako „Moravská cesta“.

Nie je vylúčené, že tadiaľto viedli aj kroky sv. Cyrila a Metoda, veď v tej dobe to bolo najlepšie spojenie medzi Velehradom a Nitrou.

Už názvy Uherské Hradišče a Uherský Brod dávajú vedieť, že na území medzi riekou Váh a riekou Moravou a Olšavou – teda približne 30 km širokom pásme sa stretali záujmy týchto dvoch kráľovstiev. Bolo to pásmo pohraničné, akési „územie nikoho“.

V najužšom mieste údolia riečky Klanečnice uhorský štát vybudoval ochranné valy – šance, podľa ktorých dostala aj neskôr vzniklá osada – Šance – časť Moravského Lieskového meno. Takú istú príčinu vzniku majú aj bošácke Šance – hraničná kopanica susednej bošáckej doliny, obce Bošáca.

Od lieskovskej osady na západ na moravskej strane – smerom na Uherský Brod vznikla tiež osada, v ktorej roku 1796 vybudovali zahraniční podnikatelia sklárňu. Osada mala oproti

slovenskej strane celkom iný vzhľad, ale dostala aj pekné meno: Květná. Majitelia sklárne vybudovali za 150 rokov (do roku 1948) svetoznámu fabriku, ubytovanie pre robotníkov i pre úradníkov a zopár domov pre robotníkov aj na slovenskej strane. Na slovenskej strane v priebehu 17. – 19. storočia vznikali popri rieke Klanečnica i po stráňach jej údolia kopanice. Kopaničiarske osídľovanie skončilo v polovici 19. storočia.

16. a 17. storočie boli storočia utrpenia a nesmiernych útrap. Do histórie doliny sa zapísali všetky mocenské záujmy: turecké nájazdy, českí exulanti po bitke na Bielej hore, stavovské povstania, prechod ruských vojsk Suvorova, napoleonské vojská (bitka pri Slavkove) až po novodobé dejiny 2. svetovej vojny, keď v roku 1941 tiahli údolím na východ kolóny nemeckých vojsk a vojenskej výzbroje, aby sa ich zvyšky vracali na jar 1945 zase naspäť, na západ.

(O tom, aké utrpenie v čase stavovských povstanií obyvateľstvo zažívalo, môžeme tušiť aj z miestnych chotárných názvov Bránne a Branišťa, ale aj z absencie matričných záznamov v matrike rímsko – katolíckej cirkvi, keď v matrike z roku 1709 je poznámka: „1705 – 1709 Rebelis Rakociam cum Berecsényi“ – teda štyri roky sa nevedela matrika, pretože vojská Berčenyho terorizovali miestne obyvateľstvo.)

Ale tak ako riečka Klanečnica, ani oblaky, ani vtáctvo, ani vietor nepoznali hranice, tak ich nepoznali v každodennom živote ani ľudia. Veď príroda nestvorila štáty ani národy, ani priateľov či nepriateľov. Stvorila len ľudí, ba stvorila len chlapov a ženy – a či chceme lebo nechceme – v podstate stvorila samcov a samice. Od najstarších čias až po súčasnosť sa obyvateľstvo miešalo manželskými zväzkami, obchodovaním, pašeráctvom, dochádzaním do práce z jednej strany na druhú.

Pôvodné kopaničiarske obyvateľstvo pozostávalo zo zbehov, utečencov, exulantov... Obyvateľom dedín Moravské Lieskové a Dolné Srnie v 18. storočí Beckovské panstvo prideľovalo vzdialené lesy, aby ich kľčovaním kultivovalo a menilo na lúky, pasienky i polia. Prvé staviská boli hospodárske – stajne, šopy, kôlne. Časom sa tu dedinskí ľudia alebo ich potomstvo usadilo natrvalo. Stavenisk pribúdalo, pribúdalo ľudí, v podstate pracovných síl a rúk. Všetci tu mali jeden problém: Ako prežiť. To, čo som poznala v štyridsiatych rokoch ako dieťa – malo už staré korene v umení spolužitia. Tí, čo vlastnili zem a ovocné stromy, znášali z kopcov svoje produkty dole k ceste tým, čo zem nemali, a to hlavne potom, keď zakladatelia sklárne dali vznik robotníckej vrstve. Táto symbióza sklárskeho robotníctva a úradníctva úspešne, k spokojnosti oboch strán, trvala až do združstevnenia pôdy po roku 1948. Gazdiné z kopanic nosili do Květnej mlieko a mliečne výrobky – maslo, tvaroh,

vajíčka, ovocie, ba ovocie si chodili aj sami ľudia z doliny kupovať hore na kopce. Za utŕžené peniaze si kúpili to, čo sa doma dorobiť nedalo, ale to potrebovali: petrolej, soľ, ocot, cukor.

Do Kvätnej chodili zo slovenskej strany aj k „dočtorovi“ – a to aj k praktickému, aj k zubnému bez toho, že by za úkon platili, alebo sa preukazovali nejakým zdravotným preukazom. Títo dvaja lekári plnili Hyppokratovu prísahu deň čo deň doslova a dopísmena po celý čas trvania fabriky v súkromnom vlastníctve, ale ešte dlho aj po jej znárodnení.

Sklárňa poskytovala aj Slovákom stále pracovné miesta, mnohí sa popri pôvodných nemeckých majstroch vyučili na kvalitných odborníkov, ale podľa potreby tu našli prácu i nekvalifikovaní robotníci, ktorí vykonávali prácu „na placi“, t. j. pri manipulácii s drevom, pieskom a podobne – teda práce, ktoré nepotrebovali odbornosť.

Rodinní príslušníci zamestnancov – bez ohľadu na postavenie v práci – mohli v letných mesiacoch bezplatne navštevovať záhradné koncerty, ktoré sa usporadúvali vo fabrickej záhrade každý štvrtok. Fabrika mala vlastnú dychovku, pozývala kabaretné súbory až z Prahy, podporovala kultiváciu vlastného osadenstva.

Oproti fabrike bol „konzum“ – predajňa potravín a najnutnejších vecí pre domácnosť.

Ale nie len fabrika spájala české a slovenské obyvateľstvo. Boli to jednoducho životné potreby alebo aspoň záujmy. V továrenskom parku bývali chýrne tanečné zábavy, na ktoré chodili až z Nového Mesta nad Váhom. V Sokolovni a neskôr v modernom kultúrnom dome sa premietali filmy, a to aj filmy „zo Západu“ – vynikajúcej úrovne, ktoré sa tiež tešili veľkej návštevnosti a v slovenských kinách ich v rokoch päťdesiatych vidieť nebolo možné. Zvláštnosťou bola takáto krajová skutočnosť: Slováci žijúci na Šanoch – pri ceste hradskej sa nepovažovali za kopaničiárov – tými pre nich boli ľudia z kopcov, z hôr (aj keď išlo o príbuzných). Títo „praví“ kopaničiari aj keď viac rokov pracovali v sklárni, kde bolo české – či moravské prostredie, nikdy neprešli v reči na češtinu, tvrdo sa držali svojho nárečia, kým „šančáré“ „mluvili“ raz – dva a ich reč bola „českoslovenština“.

V roku 1939 – 1940 našu dolinu naraz prešla hranica. Pribudla tu nová profesia doteraz neslýchaná: Financi. Ochotne ich brali na ubytovanie do domácností, kde mali na vydaj dievku.

Od hranice na východ – Slovenský štát; na západ – Protektorát. Böhmen und Mähren – Čechy a Morava. Kvätná dostala meno Blumenbach. Hneď za hranicou na moravskej strane zvečera ráno vyrástli drevené baraky, v ktorých boli ubytovaní nemeckí vojaci. Aj tu sa očividne potvrdilo, že príroda nepozná priateľa a nepriateľa, ale len ľudí. Do „barakov“ chodili upratovať miestne dievčatá...

Pohyb cez hranicu sa sťažil. Robotníci museli mať priepustky, nosenie potravín zo Slovenska na českú stranu bolo zakázané. Zakazovať nosenie potravín aj v opačnom smere nebolo treba – v Protektoráte potravín nebolo.

Človek je tvor vynaliezavý. Začalo sa pašovať. Všetko: cigarety, alkohol, potraviny... Z českej strany priemyselné výrobky – obuv, plášte na bicykle... Na pašovanie cigariet používali aj deti – na trupoch „obalené“ cigaretovými škatuľkami, prikryté väčším kabátom.

Štekot psov z hraničného pásma často oznamoval, že naháňajú pašerákov. Na Slovensku núdza v potravinách nebola, aj keď bola vojna. Slovenskí kopaničiari pomáhali svojim spolupracovníkom tak, že prepašovali potroche v menáškach s obedom tu kúsok slaninky, klobásky a podobne, ktoré prikryli zemiakovou kašou.

V rokoch 1944 – 1945 vzhľadom na činnosť partizánskych skupín po horách, sťažil sa prístup mladým chlapcom zo Slovenska do kvetňanskej telocvične, ktorá tu pod názvom Sokolovna fungovala od 20 - tých rokov 20. storočia.

Do kostola v Stráni nedeľu sme chodiť mohli, ale muselo sa prejsť cez colnicu s rizikom dôkladnej osobnej prehliadky. V tomto kostole v Stráni – pod obecný úrad ktorej spadala aj Květná – po bohoslužbách, keď už kňaz odišiel od oltára, veriaci spievali v češtine „Otče náš“ v tej melódii, v akej spieval kňaz v latinskej omši „Pater noster“. Za zvukov tejto piesne cúvali, až z kostola vycúvali, aby sa k oltáru neobracali chrbtom. Stráňanský kostolník – ešte v halene – v čase kolied „medzi roký“ – od Silvestra do Troch kráľov sa cítil oprávnený pobehať po kopaničiarskych domoch Slovákov za to, že „užívajú“ moravský kostol. Bolo to milé, nikto mu to nezazlieval a čo - to vykoledoval.

Manželstvá z oboch strán sa tu uzatvárali odkedy len človek tu i tam zapustil korene.

Po roku 1918 začali svoju históriu stretnutia Slovákov a Čechov na Javorine. V roku 1922 – 06. 08. – sa tu konal 1. snem drobných pracovníkov. Zišlo sa okolo 3 000 ľudí z Moravy, Čiech i slovenskej strany. Prisahali si, že sa budú stretávať každý rok. V roku 1922 položili základný kameň pre výstavbu turistickej chaty, ktorá neskôr dostala pomenovanie po vynikajúcom botanikovi, národopiscovi, kňazovi Dr. h. c. J. L. Holubym, ktorý v čase svojho pôsobenia ako ev. a. v. kňaz v Zemianskom Podhradí (1861 – 1909 – zhruba 48 rokov!!!) neraz prekonal „per pedes apostolorum“ cestu za svojimi botanickými pozorovaniami z bošáckej doliny cez Lopeník na Hrabínu a odtiaľ až na Javorinu. (Starý otec mi hovorieval, že za jasnej noci vidieť z vrchu Javoriny (+ 970 m) svetlá Viedne). Vždy 06. 07. pri zapálených vatrách si obyvatelia zo širokého okolia pripomínali pamiatku upálenia majstra Jána Husa. Posledné stretnutie sa konalo 25. 06. 1933. Štefánikova spoločnosť pre pestovanie

československej vzájomnosti v Trenčíne za úzkej spolupráce Uherského Brodu a Nového Mesta nad Váhom tu poriadala „Štefánikov tábor ľudu“. Slávnostnú reč povedal Štefan Osuský, parížsky vyslanec a splnomocnenec ministra. Vladimír Roy zarecitoval vlastnú báseň a z Uherského Hradišťa vystúpil spevokol Sokol. Na vrch Javoriny vtedy vyšlo 4 000 ľudí. (E. Drobná: Moravskolieskovský hlásnik, júl – august 1999.)

Chata na Javorine slúžila celé roky vynikajúco, dokonca počas 2. svetovej vojny ju využívali ako „skryšiu“ – ubytovňu pre nemeckých chlapcov... Na konci školského roku 1944 sme mali z našej šančiarskej málotriedky výlet na Javorinu a tieto nemecké deti – chlapcov v jednotných skautských uniformách sme tu videli. Hoci sme boli približne v rovnakom veku, kontakt sme s nimi nenadviazali. My sme sa hrali svoje hry tam, kde sme sa zložili, oni mali svoj program opodiaľ. Dnes to už môžem posúdiť – vládla tam disciplína. Tu, čo aj ďaleko od domova, boli uchránené od bombardovania a biedy, ktorú vojna aj samotným Nemcom priniesla.

O tri desiatky rokov neskôr sa zúčastnila turistického pochodu na Javorinu moja dcéra. (Turistický oddiel školopovinnej mládeže viedla v Trenčíne – kde sme vtedy bývali – vynikajúca žena a človek vôbec – Marta Trebatická).

Po 2. svetovej vojne sa konal na Javorine Prvý národný zjazd československej vzájomnosti v duchu Hurbanovho hesla: „Tu bratia vždy sa stretať budú.“ Bola to veľká národná púť. Vtedy odstránili hraničný kameň. Okrem iných významných štátnych činiteľov prítomný básnik Laco Novomestský predniesol zdravicu prezidenta Eduarda Beneša, v ktorej sa medziiným hovorí: „Nebola, nie je a nikdy nebude hranica medzi Čechmi a Slovákmi. Slováci a Česi majú slobodu a večné trvanie iba v spoločnom štáte.“

Druhý zjazd sa konal v roku 1947, ktorý sa zapísal do histórie búrkou typu uragánu. (Vyvrátený strom padol na nákladné auto, na ktorom zasiahol mladú ženu, jej manžel sa po 9 - tich dňoch bezvedomia prebral. Mali dve maličké deti.)

Nasledujúcich 17 rokov sa konali už len malé výlety na Javorinu. Veľká priateľská manifestácia sa konala až 19. 07. 1964.

Dňa 25. 07. 1965 sa konali oslavy československej vzájomnosti pod záštitou miestnych národných výborov moravských a slovenských obcí podjavorinského kraja a Okresného národného výboru Trenčín a Okresného národného výboru Uherské Hradištie. Slávnostný prejav predniesol armádny generál Ludvík Svoboda.

Nno... a potom sa prísaha vernosti porušila – a či sa to s ňou nemyslelo až tak vážne?!?

Československo sa vplyvom – tentoraz vplyvom akých síl?!? – rozdelilo, aby Slovensko ako samostatný štát a Česko s Moravou a Sliezsokom vstúpili do novej formácie Európskej únie. Hra na „slepú babu“?

Ale po rozdelení Československa 31. 12. 1992 – keď sa 1. január 1993 stal prvým dňom „samostatnosti“ (bože môj, čo je to samostatnosť?!?!) Slovákov a Čechov, sa začali ľudia z oboch strán hranice schádzať „bez hranice“ na Javorine na Silvestra. Tu si ľudia podávajú ruky i srdcia. Veľkú politiku nepotrebujú, ale potrebujú ako ľudia žiť, a tak sa okrem prejavov československej vzájomnosti venuje pozornosť aj zdravému životnému prostrediu a trvale udržateľnému životu z oboch strán Bielych Karpát.

Našťastie, život ľudí v tomto zase „pohraničnom“ pásme beží tak ako vždy. Tu radosti, tu starosti a aj ľudské trápenia. Ľudia síce chodia cez novovybudovanú hranicu voľne, ale svetoznáma sklárňa Květná sa transformovala a Závody 29. augusta Partizánske v Moravskom Lieskovom, ktoré dávali prácu až 600 zamestnancom, medzi ktorých patrili aj obyvatelia Nového Mesta nad Váhom – teda cestovali za prácou z mesta do dediny!!! a dochádzali sem aj z Květnej a Strání – už tiež neexistujú!!!

Čo si budú občania obyvatelia moravsko – slovenského pomedzia prisahať na Javorine na najbližšom stretnutí?

Javorina je opradená mnohými povestami a rozprávkami o zbojníkoch. Žiaľ, pri návšteve tohto vrcholu v roku 2003 musel mať návštevník pocit, že rozprávky o zbojníkoch žijú: Chata bola spustnutá, bez života, zamknutá. A to v čase, keď o turistike a o zlepšovaní služieb pre turistický ruch všetky médiá deň - čo deň prinášajú správy, informácie, rozhovory s kompetentnými.

Výlet na Javorine 1922. Snem drobných pracovníků.

Výlet na Javorine 1922

Holubeho chata pod vrcholom Vel'kej Javoriny (+970m)

STARÍ ĽUDIA V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

Raisa Kopsová

„Samota smútku nemôže byť magická.“
Gabriel García Márquez

Ľudstvo vo všeobecnosti starne, no zároveň namiesto tradičnej úcty k starobe prináša prudký civilizačný vývoj pravý opak: vo vyspelých krajinách vládne kult mladosti, význam odborných a životných skúseností, istej múdrosti veku sa vytráca. Cení sa predovšetkým zdravý, energický muž, o niečo menej žena, no nadovšetko človek ako pracovná sila. Americký sociológ Erik Erikson označuje vo svojej knihe Osem vekov človeka odchod do dôchodku za posledné zlomové, krízové obdobie v živote človeka. Nie je to náhodné. Sociológovia, psychológovia, filozofi i lekári sa jednomyselne zhodujú na tom, že naša doba je krízou staroby.

Pochopiteľne, každá vyspelá krajina reaguje na túto krízu po svojom. Objektívne a subjektívne prežívanie staroby závisí od viacerých faktorov. Sú to: ekonomické (výška dôchodkov, možnosť si privyrobiť, materiálna pomoc od detí), úroveň sociálnych služieb (okrem iného i systém rozličných úľav, výhod, bezplatných služieb, ap.), zdravotnícka starostlivosť (i kúpeľníctvo), formy bývania, odlišné tradície, celková spoločenská klíma, vytvárajúca globálnu optiku zástoja seniorov v spoločnosti.

Z môjho (možno príkreho) pohľadu slovenská spoločnosť prijíma generáciu seniorov div že nie ako „nutné zlo“. Preto každé opatrenie vlády, ktoré najnepatrnejším spôsobom zmierňuje biedu našich seniorov (pričasté, priam nedôstojné handrkovanie sa pri ich schvaľovaní), sa vydáva za akési milodary, na ktoré táto generácia údajne nemá ani nárok. Aj to spôsobuje okrem iného hodnotenie slovenskej spoločnosti, pokiaľ ide o jej postoj k staršej generácii, ako spoločnosti netolerantnej, neúctivej, často až bezohľadnej. Známy slovenský džezmen Pavol Polanský žije v Rakúsku aj preto, že spoločnosť je tam k dôchodcom veľmi tolerantná, „pretože práve im vďačí za súčasný blahobyť“.

Dôchodca v Rakúsku požíva podľa neho „všeobecnú úctu k šedinám“. Opačné pocity i skúsenosti majú mnohí naši seniori (medzi nimi i významní umelci či vysokoškolskí pedagógovia), ktorých do dôchodku „poslali“, ktorí si ťažko hľadajú možnosť, ako si privyrobiť, nezriedka sú vystavení bezohľadnému až hrubému zaobchádzaniu. Uvediem niektoré (žiaľ, dosť typické) výpovede seniorov: „Zúfalo vykradnutá republika sa nemôže

o dôchodcov tak starať, ako by sa mala.“ (70 - ročný); „Naša spoločnosť veľmi negatívne reaguje na dôchodcov, takže sa to snažím nevnímať“. (68 - ročný); „Občas bývam znechutená, keď si vypočujem v rádiu Čiernu skrinku, ako spoločnosť reaguje na ľudí staršej generácie.“ (72 - ročná).

Väčšina starších ľudí na Slovensku je odkázaná len na príjmy z dôchodku, pričom priemerný dôchodok je 6 100,- Sk, čo je asi o 7 - tisíc menej ako priemerná mzda. (Údaje sa viažu k roku 2003, kedy bola práca napísaná - pozn. editorky). Výskumy ukazujú, že chudobný za každých okolností sa cíti každý desiaty dôchodca žijúci vo dvojici, každá šiesta osamelo žijúca žena a každý siedmy osamelo žijúci muž. V porovnaní s dôchodcami v štátoch Európskej únie slovenský dôchodca dostáva priam smiešnu sumu (v prepočte len 150 eur). V susednom Rakúsku je to 60 270 eur, ale už aj v Českej republike je to 232 eur.

Finančné problémy slovenských penzistov im znemožňujú cestovanie, pestovanie mnohých koníčkov, obmedzujú možnosti ich kultúrneho vyžitia sa na sledovanie televízie. Pochopiteľne, spôsobujú aj neporovnateľne nižší životný štandard. Všetko to vplýva na spokojnosť (či nespokojnosť) seniorov s prežívaním vlastnej staroby. Podľa výskumov je na Slovensku vcelku spokojných len 18,3 % žien, 19,0 % mužov a 27,4 % dvojíc dôchodcov. So zmenenou životnou situáciou sa lepšie vyrovnávajú ľudia s vyšším intelektom a vzdelaním, čo súvisí s tým, že majú vyššiu kvalitu života, prejavujú väčší záujem o zlepšenie svojho životného štýlu, o naplnenie života novým zmyslom, o nadviazanie nových (či obnovených starých) priateľstiev.

Na kvalitu života dôchodcov majú značný vplyv odlišné tradície slovenskej rodiny. Dospelé deti odchádzajú z rodičovského domu podstatne neskôr ako na Západe. Po osamostatnení sa – ako na samozrejmosť – sa spoliehajú na pomoc rodičov (v domácnosti, pri výchove vnúchat, ale aj vo finančnej výpomoci), pričom rozličné formy výpomoci zo strany rodičov nezriedka trvajú až do ich smrti.

Tradičný model rodiny na Slovensku má nesporne aj mnohé pozitívne stránky: úzke medzigeneračné vzťahy, častejšie sa spoliehanie na pomoc rodiny ako na pomoc od rozličných charitatívnych a platených sociálnych služieb. Výskumy ukazujú, že zhruba 33 % mužov, 40 % žien a 28 % dvojíc dôchodcov dostáva dnes od detí aktuálnu pomoc. Vzťahy s vlastnými deťmi a ich rodinami hodnotia seniori väčšinou ako dobré či dokonca ako veľmi dobré. Zároveň ale zlé zaobchádzanie (slovné i fyzické ubližovanie až tyranizovanie) s vlastnými rodičmi pociťuje štvrtina až tretina seniorov. Na nezáujem zo strany rodiny sa častejšie sťažujú dôchodcovia „odlození“ svojimi deťmi (respektíve vnukmi) do domovov dôchodcov či rôznych gerontologických zariadení. Český spisovateľ Zdeněk Pluhař vystihol

podstatu týchto inštitúcií, keď ich nazval „konečnou stanicou“. Najlepšie (až 68 %) hodnotia vzťahy so svojimi deťmi a ich rodinami dvojice dôchodcov, najhoršie (47 %) - osamotení muži, osamotené ženy - 62 %.

Tradičný patriarchálny model slovenskej rodiny funguje dnes najmä na dedine, menej už v malých mestách – aj tu v závislosti od regiónov. Vo väčších mestách prevažuje liberálny model, ale zase aj tu sa prejavuje závislosť od väzieb na tradičné rurálne, dedinské prostredie.

Na vzťahoch k starším ľuďom sa najhoršie podpísala terajšia generačná izolácia, dlhé roky presadzovaný model výstavby malých panelákových garsoniér. Umiestnenie do nich starých osamotených ľudí zavinilo nejednu tragédiu (napríklad samovraždy), častejšie zdravotné i psychické problémy (depresie, smútok, stavy úzkosti, ap.). So súčasným spôsobom bývania je spokojná len polovica opýtaných dôchodcov. Ideálne by boli viacgeneračné rodiny, ale bez obmedzenia súkromia. Každý človek, ako zdôrazňujú psychológovia, potrebuje vyvážené súkromie a styk s ľuďmi. Starý človek to potrebuje zvlášť. Úzke kontakty niekoľkých generácií by však radikálne zmenili celkové vnímanie špecifických problémov ľudí staršieho veku, vytvorili by svojho druhu štafetové odovzdávanie skúseností, poznatkov, ale aj prejavov úcty, lásky i vzájomného porozumenia. Podčiarkujem „vzájomného“, pretože nielen mladšie generácie nerozumejú často starším, ale aj naopak – staršie nerozumejú a veľmi často ani nechcú rozumieť mladším. Za najväčšie nebezpečenstvo staroby označil Milan Lasica veľmi výstižne „zatrpknutie a takzvanú celoplošnú nasratosť“.

Viacerí odborníci v oblasti psychológie, sociológie, psychiatrie i gerontológie hľadajú najefektívnejšie spôsoby, ako uniesť starobu: ako zniesť osamelosť, stratu životného programu a perspektív, vlastnú bezmocnosť. Tu by mala platiť základná téza: „Biologickú podstatu starnutia musíme rešpektovať, ale spoločenskú atmosféru chápania staroby môžeme cielene utvárať“ (H.Haškovcová). Znamená to aj to, že musíme cieľavedome búrať najrozličnejšie mýty a falošné predstavy o starobe. Základným nedorozumením je spájanie odchodu do dôchodku so starobou. Zavádzajúci je v tomto smere už samotný termín „starobný dôchodok“ vzhľadom na to, že Svetová zdravotnícka organizácia za začiatok vlastnej staroby považuje vek 75 rokov, kým obdobie 60 - 74 rokov definuje ako ranú starobu, respektíve vyšší vek. U nás sa však odchod do dôchodku konvenčne spája so starobou, čo spôsobuje okrem iného tzv. penzijný kolaps, súvisiaci s prevládajúcim vyradením človeka zo zamestnania, ktoré však je stále v našej spoločnosti azda jedinou uznávanou sociálnou rolou.

Existujúci u nás model staroby nevyhovuje pritom práve starším ľuďom; v podstate nemáme vytvorený zmysluplný program pre dôchodcov, neexistuje vlastne ani pozitívny

model staroby ako taký, ani rozpracované spôsoby včasnej prípravy na starobu. Druhý životný program by mal podľa odborníkov vychádzať v prvom rade zo znalosti potrieb starého človeka a psychológie staroby, má saturovať právo starého človeka na prácu, na zdravé (a najmä jemu známe) životné prostredie a mal by uplatňovať tzv. stratégiu Malých radostí: napríklad už len možnosť čo najširšieho udržiavania spoločenských (medzigeneračných) kontaktov veľmi účinne spomaľuje starnutie mozgu. A naopak: prežívanie staroby v rozličných domovoch, penziónoch či iných kolektívnych ubytovacích zariadeniach nezaručuje v žiadnom prípade pokojnú starobu.

Toto moje presvedčenie sa opiera tak o teoretické odborné práce, ako aj bezprostredné skúsenosti niektorých známych, ktorých umiestnenie v takých zariadeniach evidentne urýchlilo proces ubúdania intelektu, ba aj skrátilo život. Pred rokmi boli uverejnené výsledky zaujímavého výskumu vo Francúzsku, ktorý trval 12 rokov a zúčastnilo sa na ňom 30-tisíc obyvateľov domovov dôchodcov starších než 65 rokov. Výskum tieto moje tvrdenia v plnej miere potvrdil. Napokon je známe, že národy, ktoré sa vyznačujú dlhovekosťou, odjakživa charakterizoval tradičný spôsob života: spoločné viacgeneračné bývanie, neobmedzené možnosti pracovať, aktívne sa podieľať na živote rodiny i obce, úcta k starším a široké príbuzenské i susedské kontakty. U nás rozšírené mýty o starobe tieto národy ani nepoznajú.

Hlavné etické problémy starnutia možno zhrnúť do troch tematických okruhov: 1) zápas o hľadanie alebo vytváranie osobného zmyslu starnutia. 2) morálne postavenie kognitívne postihnutých starých ľudí, 3) otázky medzigeneračnej spravodlivosti a rozdeľovania zdravotnej starostlivosti. Každý z týchto tematických okruhov má špecifické problémy, ktorých riešenie je značne rozdielne v rôznych štátoch. Nápadná je nespravodlivosť, ktorá je v spojení so starnutím charakteristická nielen pre našu, ale aj pre iné západné krajiny: je to neschopnosť vážiť si starých ľudí pre to, čím sú, pre ich starobu.

Priať vlastnú starobu, mať zodpovednosť za jej naplnenie, rozumne zaobchádzať s časom, ktorý človeku zostáva – všetko sú to návody na optimistický druhý životný program. Podľa výskumov celkom konkrétny cieľ i plány do budúcnosti má až (či len) 40 % dvojíc dôchodcov, oveľa skeptickejšie sú osamelo žijúci muži a ženy. Práve im by mohli byť nápomocné rozličné formy vzdelávania, sprístupnenia informácií, návštev kultúrnych podujatí. Veľmi sa osvedčili napríklad Univerzity (respektíve akadémie) tretieho veku, ktoré pôvodne vznikli vo Francúzsku presne pred tridsiatimi rokmi.

Bohužiaľ, mnohé u nás existujúce formy aktivizácie života seniorov nie sú prístupné pre všetkých, napríklad vzhľadom na ich zdravotný stav, vzdialenosti, dopravu, či neskorý večerný čas konania.

Na záver by som chcela ešte osobitne upozorniť na využívanie hudby za účelom zlepšenia kvality života seniorov. Jednou z iniciátoriek a úspešných propagátoriek uplatňovania muzikoterapie vo fyziologickej, psychologickej a sociálnej oblasti je dr. Zuzana Vitálová, ktorá teoreticky i prakticky sprostredkováva svoje odborné medicínske a hudobné poznatky, ako aj bohaté mnohoročné skúsenosti. Hudba je podľa nej živou rečou, ktorá pôsobí najmä na emocionálny svet človeka. Hudba pomáha liečiť, aktivizovať životnú energiu ľudí, prebúdzat' ich z prípadnej letargie, resp. vedie človeka k zamysleniu sa nad sebou. Pomáha prekonávať bezmocnosť a strach, zaplňa dlhé chvíle samoty, zároveň rozvíja aj kognitívne schopnosti človeka, posilňuje jeho pamäť i logické myslenie, podporuje intuíciu a kreativitu.

Spektrum uplatňovania muzikoterapie je veľmi široké a pestré: nie je to len pasívne počúvanie hudby, ale aj spev (individuálny i spevokol), hra na hudobnom nástroji, rytmický pohyb, tanec, hudobná meditácia a iné hudobné fenomény. Je zrejmé, že uvedené hudobné aktivity by sa mali v čo najväčšej miere využívať práve v kategórii seniorov. Dr. Z. Vitálová má napr. nevšednú skúsenosť s uplatňovaním muzikoterapie v domovoch dôchodcov, kde sa skutočne stáva originálnou "tvorivou dielňou" na zverejnenie emocionálnych a spoločenských zážitkov a kde je jej psychoterapeutická hodnota úplne očividná.

Model "aktívnej staroby" - popri vzdelávacích, športových, spolkových a iných záujmových aktivitách - by mal za svoju neodmysliteľnú zložku považovať aj hudbu, ktorej aplikačné možnosti sú mimoriadne veľké a rozmanité. Žiaľ, dnes na Slovensku aj pre nedostatok kvalifikovaných špecialistov využívajú ju fakticky minimálne, pokiaľ mám na mysli staršie vekové kategórie. A pritom každý pravidelný návštevník operných /resp. baletných/ predstavení či abonentných koncertov potvrdí, že práve staršia generácia je najväčšmi hudbychtivá. Nie náhodou nedeľné doobedňajšie organové koncerty, ktoré už niekoľko rokov poriada Slovenský rozhlas a na ktoré je vstup voľný, sú hojne navštevované prevažne seniormi.

Laureát Nobelovej ceny, 74 - ročný kolumbijský spisovateľ Gabriel García Marquez, o ktorom je známe, že je chorý na rakovinu, rozposlal prednedávnom otvorený list so želaním jeho ďalšieho rozšírenia. Jeho posolstvo ľudí nabáda, priam núti zamyslieť sa nad hodnotami života: *"Pokiaľ by Boh na chvíľu zabudol, že som len bábkou a daroval mi ešte odrobinku života, využil by som ten čas najlepšie, ako len dokážem... Spal by som málo, sníval viac, viem, že každú minútu so*

zavretými očami strácame šesťdesiat sekúnd svetla, šiel by som, keď iní zastavujú, budil by som sa, keď iní spia...

Ráno nie je zaručené nikomu, ani mladému, ani starému. Možno, že dnes poslednýkrát pozeráš na tých, ktorých miluješ. Preto sa nezdržuj, urob to dnes, pretože ak sa ukáže, že sa nedočkáš rána, budeš ľutovať deň, v ktorom si nemal čas na jeden úsmev, na jeden bozk, že si bol príliš zaujatý na to, aby si im splnil posledné želanie. Bud' vždy nablízku tým, ktorých miluješ a bud' na nich dobrý, nájdi si čas, aby si im povedal: „Ako mi je ťažko.“ „Prepáč.“ „Prosím.“ „Ďakujem“... A všetky láskavé slová, aké len poznáš. Nikto si ťa nebude pamätať za Tvoje tajné myšlienky. Preto pros Pána o silu a múdrosť, aby si ich mohol vyjadriť. Dokáž svojim priateľom a blízkym, ako veľmi sú potrební.“

STARÝ ČLOVEK V SPOLOČNOSTI

Tamara Šporerová

Vyrástla som v provinčnom ruskom meste. Svoju prvú lekciiu od starých ľudí som dostala ako šesťročná, v 1941, pri evakuácii. Otec bol na vojne, front sa blížil, riečnu flotilu, kde nevlastný starý otec bol navigátorom, a stará mama pracovala na lodi v kuchyni, poslali do vnútrozemia, do mesta Kazaň. Aby odbremenili moju mamu, ktorá zostala s tromi malými deťmi, starí rodičia ma zobrali so sebou. Zima v tom roku však bola veľmi tuhá, Volga preto zamrzla skôr, lode uviazli v meste Čistopol. Ubytovali nás v tatárskej osade na okraji mesta, kde sme sa stali doslova členmi tatárskej rodiny. Synovia staršieho manželského páru boli na vojne, žili s nimi nevesty a ešte sa k nim našťahovali cudzí ľudia a vnúčatá. V tých stiesnených podmienkach bol medzi nami celú zimu ničím nerušený dobrosrdečný, láskyplný vzťah, bez napätia, bez jediného konfliktu. Starí manželia prísne dodržiavali všetky tatárske obyčaje a predpisy Koránu. Ako samozrejmosť sme sa na všetkých moslimských rodinných udalostiach zúčastňovali aj my. Naši domáci nerobili žiadny rozdiel medzi moslimami a „nevercami“. Moja stará mama, ktorá vôbec nebola stelesnením anjelskej povahy, do svojej smrti dobrým slovom spomínala „našich Tatárov" a modlila sa za nich svojmu pravoslávne Bohu. Pre mňa títo ľudia sa stali na celý život vzorom ľudskosti a tolerancie, vzorom pravých moslimov.

Keď som bola trochu staršia, chodievala som so starou mamou k jej príbuzným do povojnovej ruskej dediny. Žili tam prevažne staré ženy - muži sa nevrátili z vojny, deti odišli do mesta. Pracovali v kolchoze zadarmo, lebo ináč by im zobrali kúsok pôdy pri domoch, na ktorom pestovali zeleninu a žili z jej predaja. V hlbokom dôchodkovom veku ustavične ťažko pracovali, stále zamestnané obstarávaním živobytia. Nikdy sa však nesťažovali, nenariekali, brali život taký, aký je, boli spokojné s tým, čo majú. Fotografia tety Kati visí nad mojím pracovným stolom ako príklad ľudskej statočnosti, ako potvrdenie pravdy, že šťastný nie je ten, kto má veľa, ale ten, komu stačí.

Pozitívny vzor starého človeka, ktorého nezlomil pohnutý život, ktorý si do hlbokého veku zachoval odvalu a životnú múdrosť, zmysel pre humor a schopnosť recesie, mi zanechal starý otec z otcovej strany. Nebola som s ním stále v kontakte, lebo otec padol na vojne, a mama sa znovu vydala, tým vzácnejšie boli občasné stretnutia. Pochádzal zo sedliackej rodiny, vlastnou húževnatosťou sa dopracoval na správcu veľkej fabriky, bol vzdelaný, hral na husliach. Po revolúcii mu zobrali všetok majetok, ako potom vysvitlo - neprávom, lebo nedržal bírešov. Bol rehabilitovaný, z majetku sa však našiel iba samovar, všetko ostatné rozkradli spoluobčania. Mal sedem pracovných detí, rodina sa rýchlo postavila na nohy, keď znovu všetko na popol zničil požiar. Vtedy sa už začalo masové zatýkanie. Aby neupozorňovali na seba, členovia rodiny sa porozchádzali po celej krajine, takže starý otec zostal celkom sám. V časoch, keď ľudia šeptom oznamovali, koho v noci odviezol „čierny havran“, ako nazývali väzenské auto, starý otec sa nebál hovoriť pravdu malému dievčaťu. Keďže sa líšila od toho, čo mi hovorili v škole, a ja som nepripúšťala myšlienku, žeby v škole klamali, viedla som s ním dlhé spory, ale pre môj ďalší život dedova pravda mala zásadný význam. V časoch totálneho „vymývania mozgov“ som už niečo vedela o totalite, o kulte osobnosti, o cene víťazstva vo vojne. Práve od deda som prvýkrát počula básne Jesenina, ktorého meno za môjho detstva bolo vymazané z literatúry. Práve dedova pravda bola pre mňa stimulom pre pozorovanie, porovnávanie a rozmýšľanie o živote, pre moje smerovanie.

Myslím, že vzťah starého človeka k mladému je veľmi dôležitý, lebo môže ho ovplyvniť na životnej ceste, aj keď spočiatku možno iba na úrovni podvedomia. Stretnúť však dobrého, múdreho, vyrovnaného starca je v našich časoch dosť vzácné. Pred pár rokmi moja vtedy sedemnášťročná dcéra chodievala do školy v nabitom autobuse a často s pohoršením rozprávala o konfliktoch starších ľudí s mladými. Snažila som sa jej tých starých ľudí ospravedlniť, vysvetľovala, že majú ťažký život, malé dôchodky, zlé zdravie, sú unavení životom, osamotení, bolia ich nohy, a čo by sa stalo mladíkovi, keby sa postavil a uvoľnil im miesto? Vo svojom vnútri však ospravedlnenie nemám. Dámu v rokoch, ktorá sa háda v

autobuse s mladým dievčaťom, môžem iba poľutovať, lebo nevie starnúť dôstojne. Zlosť zanecháva stopy na tvári a tento výraz už sa stáva maskou, nepomôže ani plastická operácia. Naopak, väčšia dobrosrdečnosť a tolerancia sú svedectvom múdrosti a krásy starého človeka. Je pravda, naši vnuci so zafarbenými „ježkami“ na hlave, niekoľkými náušnicami v jednom uchu, so svojím barbarským jazykom nám často pripadajú ako mimozemšťania, ako my pre nich smiešne vykopávky. Čo treba robiť, aby sa zúžila priepasť, ktorá nás od nich rozdeľuje? Myslím si, že je dôležité si uvedomovať, že naše korene sú v inej epoche, že oni žijú v celkom inom svete. Byť trpezlivými, naučiť sa vážiť názory a spôsob života našich vnukov, aj keď je to ťažké. Úsmev, žart, nadhľad určite budú účinnejšie, ako frflanie a siahodlhé poučovania. Nech sú iní, ako sme my, sú to naše deti a vnuci, nemáme inú možnosť, ako mať ich radi.

Túto výzvu ja adresujem predovšetkým sebe.

JÁN HLAVATÝ - insitný umelec čistého srdca

(1906 -1992)

Mária Pašková

1. ÚVOD

Bolo to v roku 1987, ešte 10 rokov pred otvorením Galérie insitného umenia (GIU) Schaubmarovho mlyna v Pezinku - Cajle (18.XI. 1997), keď známa historička umenia PhDr. Katarína Čierna pri návšteve Jána Hlavatého vzbudila v ňom nápad tento mlyn namaľovať. Mlyn v Cajle si totiž pamätal ešte z roku 1917, keď tam chodieval so svojím dedkom na voze ako 11-ročný chlapec mlieť obilie z Vajnora.

Obraz skutočne namaľoval a už pri otvorení uvedenej galérie spolu s ďalšími bol v nej vystavený. V tom čase sa iba plánovala a roky prebiehala rekonštrukcia tohto mlyna na galériu insitného umenia, čo trvalo ešte celé desaťročie.

Návšteva sa uskutočnila na odporúčanie prom.hist. Alžbety Salanciovej, ktorú obrázky Jána Hlavatého očarili svojou čistotou prejavu, námetom i poňatím.

Prežíval vtedy plodné obdobie svojej tvorby, čo sa odrazilo aj v tom, že Slovenská národná galéria v Bratislave prejavila záujem mať niektoré z jeho obrazov vo svojich zbierkach. Nakoniec vybrali do SNG kolekciu jeho olejomalieb z rodných Vajnor, v ktorých zachytil život na dedine od detských hier, radostí mládeže, zvykov a obyčajov, prác vo vinici, na lúkach, pri zbere a spracovaní úrody a rôzne dedinské slávnosti v ich najčistejšej podobe.

Nič nechcel prikrášľovať, ale pre budúce generácie chcel zachytiť a zachovať to, čo bolo pre nich typické v danom období a aj to, čo sa už pomaly strácalo, rúcalo a vymieralo. Jednoznačne sa tomuto umelcovi čistého srdca podarilo oživiť tradície.

2. OBRAZY JÁNA HLAVATÉHO V SNG V BRATISLAVE

1. etapa

Jazierko v r. 1921,	olej z r. 1984
Spúšťanie sajhy - farská pivnica v r. 1918,	„ r. 1984
Vajnorskí kosci na jurských lúkach v r. 1923,	„ r. 1980
Nakladanie sena na jurských lúkach v r. 1918,	„ r. 1980
Regrúti po asentírke v r. 1926,	„ r. 1984
Novoročná kľzačka vo Vajnoroch v r. 1924,	„ r. 1985
Stínanie kohúta v r. 1913,	„ r. 1987

2. etapa

Mlyn v Cajle z r. 1917	„ r. 1987
Novoročné ráno vo Vajnoroch pri Floriánku v r. 1913,	„ r. 1987
Kyselica pred farou v r. 1916,	„ r. 1984
Lúka masárka v r. 1915,	„ r. 1985
Oberačkový voz I. v r. 1950,	„ r. 1986
Dedko Miško vezie víno v r. 1913,	„ r. 1972
Obed vajnorských vinohradníkov v r. 1944,	„ r. 1988

3. ZAČIATKY A VÝVOJ TVORBY

Začalo to vlastne už vtedy, keď ho jeho mamka „Anka - vyšívanka" povila ako druhorodeného syna 27. augusta 1906 vo Vajnorochoch. Nielen vyšívala, ale mu aj spievala do kolisky, učila ho prvé slová, modlitbičky a láske k svojej dedovizni.

V ľudovej škole mal šťastie na učiteľa, lebo od tretej triedy ho náboženstvo, počty a kreslenie vyučoval Dr. Ferdiš Juriga, v tom čase vajnorský farár a známy to národovec. Ten vlastne objavil v ňom počas hodín kreslenia toto „nadanie" ako sám povedal a odkázal jeho mamke, aby ho dali vyučiť za maliara. To sa však nestalo, lebo v roku 1915 im padol otec vo vojne (matka čakala tretie dieťa - dievčatko, ktoré si ani otca nevidelo, lebo sa z vojny už nevrátil).

Boli to ťažké časy aj pre ich rodinu, lebo starší brat bol predurčený pre ich gazdovstvo a mladší Janko, hoci mal študovať, musel pomáhať aj na gazdovstve. Pokračoval v učení šiestou triedou u sestričiek Vincentiek na Hlbokej ceste v Bratislave, kde sa vyučovalo len maďarsky. Z Vajnora tam chodilo denne vlakom šesť žiakov, ostatní boli národnosti maďarskej a nemeckej - všetci Prešpuráci. Z tejto školy si odložil asi tridsať výkresov, ktoré sa však počas frontových rokov 1945 stratili. Ďalej pokračoval dvoma triedami na Reálnom gymnáziu v Bratislave na Grösslingovej ulici. V roku 1921 bol na výmene v obci Waltersdorf, kde sa učil jeden rok nemecky. Neskôr bol žiakom Štátnej jednoročnej hospodárskej školy v Eberharde, (teraz Malinovo), kde boli jeho vybrané výkresy vystavené na chodbe tejto školy.

Potom už maľoval len pre potešenie a príležitostne, napr. tabuľu pre vinohradnícky spolok, tabuľu pre výčap vína, odznak pre Spevácky zbor slovenských učiteľov, pre prápor „Omladiny", portréty prezidenta T.G.Masaryka a Dr. M. R. Štefánika na výstavu do Prahy, kde boli odmenené cenou. Ďalej súťažný návrh na plagát lanovky na Lomnický štít, ktorú vypísal Krajský úrad v Bratislave v roku 1937, kde pracoval vyše dvadsať rokov až do roku 1951 ako úradník.

V jeho maľovaní nastala potom dlhšia prestávka, lebo boli iné starosti a medzitým sa aj 31. januára 1933 oženil s dievčaťom z Lábu, ktoré prišlo do Vajnora so svojou sesternicou do rodiny riaditeľa letiska a učiteľky vo Vajnorochoch. Hoci prišla už v roku 1923, čakal na túto čiernookú Katarínku desať rokov, kým mu matka dala zvoľenie k svadbe. (Matka chcela, aby si zobral dievča z Vajnora a bohaté, ktoré ho chceli viaceré).

Túto svadbu aj namaľoval ako olejomaľbu s názvom „Po našom sobáší“, ale až v roku 1987, ako vychádzajú z kostola. Odev ženícha a nevesty bol rozdielny, lebo on ako úradník bol v čiernom obleku a jeho nevesta Katarínka bola v kroji z Lábu. Ostatní svadobníci boli vo vajnorskom kroji. Takmer dva roky po svadbe v ateliéri u fotografistu v Bratislave boli zvečnení vo vajnorskom kroji ako ženích a nevesta, ktorý obrázok mali potom zarámovaný a zavesený vo svojom dome.

Až v roku 1952 sa rozhodol namaľovať obrovské stromy „na Šutách“ aj s ich atmosférou, ktoré tam stáli do roku 1936 a tesne pred ich spílením a vykopaním ich dal vyfotografovať. Ich vek bol odborníkmi odhadnutý na 700 rokov. Pod týmito stromami, takmer na okraji dediny sa stretávala vajnorská mládež, deti a aj starší po nedeliach. Bývali tam aj hasičské majálesy. Zaujímavé je, že tento obraz, na ktorom je aj krojovaná mládež v družnej zábave, namaľoval ako akvarel. Postupom rokov s väčšími či menšími prestávkami nasledovali už iba olejomaľby.

Miestnemu úradu vo Vajnorochoch daroval svoj obraz s názvom „Starý obecný dom s domčekom Márie Dolnej v r. 1940“, ktorý tam visí dodnes. O Márii Dolnej (1870 - 1945) napísal aj báseň v roku 1967, ako ju krkavčia matka zanechala vo vinohradníckej búde vo viniciach Dolné, kde ju ľudia našli, vychovali a ako sa odvíjal celý jej život.

Bol obdivuhodne vytrvalý, všetko chcel nielen namaľovať, ale aj opísať. Keď ho dali v roku 1952 do výroby, ťažko pracoval najprv v Tehelni v Pezinku, kde utrpel aj úraz, po ňom pracoval vyše pätnásť rokov ako robotník, a neskôr ako predák v Chemických závodoch Juraja Dimitrova v Bratislave. V dôchodkovom veku ešte mal rôzne zamestnania, a pokým vládol, chcel byť užitočný.

4. VŠESTRANNÝ A VZÁCNÝ ČLOVEK

Ak sa napíše o Jánovi Hlavatom ako o insitnom maliarovi, že maľoval obrazy, tak je to iba časť z toho, čomu sa venoval vo voľnom čase, ktorého vždy mal málo, lebo stále niečo robil a mal nové a nové nápady. On voľný čas v pravom slova zmysle nikdy nemal, lebo vždy ho vyplnil niečím zmysluplným. Veď cez celý týždeň pracoval, doma pokračoval ďalšou prácou v záhrade, vo vinici, okolo domu, domácich zvierat, vždy choval zajačiky, ktorým kosil d'atelinku.

Iba v nedeľu popoludní sa mohol venovať svojim záľubám , ako maľovaniu, písaniu básní, čítaniu a vybavovaniu svojej rozsiahlej korešpondencie. Napísal vyše šesť sto básní zväčša príležitostných , ale aj tematických. Niekoľko básní venoval matke, manželke, žene, ženám, matkám a na rôzne témy, ktoré vychádzajú z ľudovej slovesnosti, ale dal im svoj pohľad. S obľubou sa venoval vinohradníckej tematike a napísal aj básne na všetky druhy vína, ktoré on považoval za dobré. Sám však pil víno veľmi málo, iba ho ochutnával, hoci ho dorábal. Jedno, maximálne dve deci vínka denne po obede stačilo.

Písal aj piesne, zapisoval si znotované piesne, spieval v spevokole , v divadelných hrách hral hlavné úlohy. Účinkoval vo folklórnych pásmach „Vajnorskej svadby" ako „starejší“ či „stárek“ do vysokého veku pod taktovkou PhDr. Ondreja Demu a aj pre Slovenský rozhlas a Slovenskú televíziu.

Bol živou kronikou do svojej staroby a skutočnému kronikárovi pomáhal oživovať v pamäti už takmer zabudnuté fakty, týkajúce sa histórie Vajnora, divadelníctva, dychovej hudby a národopisných vzácností cez rozprávania o bosorkách, strašidlách k zaznamenávaniu zvykov, obyčajov, piesní i rôznych slávností.

Do posledného dňa svojho života 8. októbra 1992 vo veku vyše 86 rokov - ešte pracoval na kresbe tušom a stvárňoval humanistu, štátnika a svätca Tomasa Morusa.

Kresba ostala nedokončená... odišiel doslovne so štetcom v ruke ...

5. VÝSTAVY

1. Pri príležitosti jeho 85. narodenín 14. septembra 1991 bola Vernisáž výstavy jeho výtvarných prác v Základnej škole Jána Pavla **II. vo Vajnoroch**. Spolu s ním boli prezentované aj ornamenty ľudovej umelkyne Kataríny Brúderovej a drevorezby pána Mráza.

Výstavu na odporúčanie PhDr. Kataríny Čiernej zo SNG v Bratislave pripravila Katarína Slivková a spol., otvoril ju PhDr. Ondrej Demo a riaditeľka školy pani Matilda Jurická. Pri otvorení boli aj také významné osobnosti ako prof. Martin Slivka, (ktorý plánoval ešte natočiť dokument o Jánovi Hlavatom) a PhDr. Jarka Paličková, (ktorá chcela napísať o ňom monografiu). Prítomní boli aj hostia z družobného talianskeho mesta Alviano na čele so svojím starostom pánom Alfrédom Santim a iní. Pri otvorení výstavy spieval zbor miestnej školy vo vajnorských krojoch.

Pred touto výstavou všetky vystavené práce Jána Hlavatého putovali najprv do

Etnografického ústavu SAV v Bratislave, kde sú zachytené v archíve vo forme diapozitívov (foto:Tibor Szabo).

2. Na Medzinárodnej prehliadke insitného umenia **INSITA '94**, ktorá sa konala od 18.8. do 9.10.1994 v Esterházyho paláci v **Bratislave**, boli vystavené obrazy : Vajnorskí kosci, 1980, Novoročná kľzačka, 1985 a Jazierko, 1984.

3. **INSITA '94**, ktorá sa konala od 22.10.1994 do 1.11.1994 v **Norinbergu**, boli vystavené tie isté obrazy, ako na INSITA '94 v Bratislave.

4. Galéria insitného umenia (GIU) **Schaubmarov mlyn, Pezinok - Cajla**, od 18.11.1997 sú v stálej expozícii vystavené obrazy : Mlyn v Cajle, 1987 a Jazierko, 1984.

LITERATÚRA

- (1) Čierna Katarína : Medzinárodná prehliadka insitného umenia v SNG INSITA '94. In: Galéria 1,1994, 3, 1-2.
- (2) Donner Vladimír : Obrázky zo života. S Jánom Hlavatým o prežitých rokoch a maľovaní. In: Vajnorské novinky 2, 1992,1, 4-5.
- (3) Z literárnej pozostalosti Jána Hlavatého. In: Vajnorské novinky 2, 1992, 11, 6. b. a.
- (4) Kostrová Zita : Seminár o insitnom umení v SNG Insita'94. In: Galéria 1, 1994, 3, 2.
- (5) Pesselová Mária: Umelec čistého srdca oživil tradície. Diela insitného umelca už nežijúceho Jána Hlavatého na Medzinárodnej výstave v Bratislave. In: Vajnorské novinky 4, 1994,11, 24-25.
- (6) Podolák Ján : Vajnory. Vlastivedná monografia. Obzor Bratislava, 1978.
- (7) Tkáč Štefan : Svetové insitné umenie. Pallas Bratislava, 1969.
- (8) Medzinárodná prehliadka insitného umenia INSITA '94 pod záštitou UNESCO, SNG, Bratislava, 1994, s.209.

Ján Hlavatý ako 85-ročný

Novoročná klzáčka II., olej z r. 1988

Šuty, akvarel z r. 1952

KELTI (GALOVIA) A SLOVENSKO

Božena Harmathová

Pri ustupovaní Keltov oblasťou Panónskej panvy sa jedna časť z nich odštiepila a putovala hlbšie do oblasti Slovenska. Osídlili úpätie Bielych Karpát, Považského Inovca, Trábeča a Slovenského Rudohoria. Postupne sa popri tokoch slovenských riek dostávali v 2. až 1. storočí pr. Kr. najmä do oblastí stredoslovenských banských miest. Bol to keltský kmeň Kotínov, ktorí tu postupne splynuli s pôvodným obyvateľstvom. A tu aj Kelti začali využívať nerastné bohatstvo krajiny. Získavali ho povrchovou ťažbou. Pozostatky povrchovej ťažby môžeme nájsť o. i. aj v okolí Banskej Štiavnice na vrchu zvanom Glanzenberg.

Iná časť keltského obyvateľstva sa dostala z Čiech do oblasti Oravy a Liptova. Pamiatky po tejto vlne keltského osídlenia nachádzame v Dolnom Kubíne – (Veľký Bysterec), kde je nálezisko keltských mincí. Podľa tejto oblasti dostali mince aj názov: Mince veľkobystereckého typu. Na Liptove je zase nálezisko keltského osídlenia na Havránku.

Priznám sa, že prednáška Mgr. K. Nádasej o Keltoch ma mimoriadne zaujala. Veď každá zmienka o našej histórii na základnej, ale aj strednej škole (tam som sa dozvedela niečo aj o Rimanoch a Germánoch), začínala príchodom sv. Cyrila a sv. Metóda na naše územie. Predtým naše územie obývali „len barbarské kmene“, pod ktoré boli zahrnutí aj Kelti. Teraz som sa pokúsila dozvedieť o nich niečo viac práve v súvislosti so Slovenskom. Objavila som množstvo informácií, ktoré mi aspoň trochu priblížili tú časť histórie, o ktorej som mala z mladosti úplne inú predstavu. Zaujímalo ma ich vplyv na náš jazyk, našu kultúru, ich zvyky, stavby, ich každodenný život a v neposlednej miere aj to, čo všetko nám tu po nich zostalo. A nebolo toho málo. Najviac ma však zaujalo, ako sa do našej kultúry na Liptove začlenili prvky keltskej kultúry.

Slovania, ktorí prišli na Liptov, neprišli na územie nikoho. Archeologické vykopávky i názvoslovie miest svedčia o tom, že tu už býval mimoriadne „kultúrny“ národ. Na našom území žili už Kelti, Góti, Kvádi a naši predkovia prišli s nimi do styku. Podľa viacerých autorov sa do našej kultúry najviac začlenili prvky práve keltskej kultúry. Zvyky Keltov nakoniec splynuli so zvykmi viacerých európskych národov a zanechali v nich svoju pečať i podobu. Aj niektoré povahové vlastnosti, napríklad bojovnosť, túžba po slobode, technické a remeselnícke nadanie, zbožnosť i smelosť v boji sa pripisujú Keltom. O prítomnosti Keltov

v Liptove svedčí i pomenovanie dediny Gálovany, meno Gál i baranie hody na Gála, no najmä kultové obetište na Havránku nad bývalou osadou Liptovská Mara. Na vyvýšených miestach Liptova sa nachádzajú hradiská, ktoré vybudovali Kelti pred 2000 rokmi. Výskum sa začal v roku 1970. Domácich prameňov bolo veľmi málo.

Jozef Baudiš v knihe Štruktúra jazykov indoeurópskych uvádza aj jazyk Keltov. Zaujímavý je opis keltského hláskovania. Vladimír Šmilauer v štúdiu o Keltoch Vodopis starého Slovenska rozoberá zemepisné názvoslovie a vysvetľuje názvy niektorých slovenských riek. Torysa napr. po keltsky znamenala horskú vodu – torr uis. W. Meida vo svojej štúdiu Indogermanisch und Keltisch píše: „Keltština nás núti naše jazykovedné rekonštrukcie znova a znova revidovať.“ Toto tvrdenie aj nás núti hľadať v slovenčine keltizmy a vyvracať germanizmy, príp. maďarské prvky. Gerhard Hern v knihe Die Kelten podáva prehľad histórie keltských kmeňov v rámci starovekých dejín. Je zaujímavé, že staroirské ogamové písmo, ktoré sa píše zvisle ako čínština, svojou grafickou podobou pripomína noty a struny na harfe (obľúbený nástroj starých Írov, priamych potomkov Keltov). Písmo z roku 400 n. l. sa skladá z bodiek a čiarok, ktoré predstavujú 20 písmen. Bodkami sa zapisujú samohlásky a čiarkami rôznych smerov spoluhlásky. Slovenskí jazykovedci začínajú výskumom práve keltizmov a indoeurópisov a začínajú vylučovať pojmy, ktoré na prvý pohľad vyzerajú ako germanizmy. Napr. slovo búda znelo v keltštine ako bud, bad a v západnej írčine both, teda nemuselo byť prevzaté z germánskeho die Bude. Keď sa Slovania prisťahovali do našich krajov, našli tu už len keltských remeselníkov a baníkov, ktorí neušli pred Germánmi. Väčšina keltských poľnohospodárov odišla na západ (Francúzsko, Britské ostrovy). Ostal len drobný remeselnícky ľud – po keltsky li-dae (malí ľudia), ktorý sa novým obyvateľom prispôbil a zžil sa so Slovanmi Tuathami – Tótmami. Od nich sa naši ľudia naučili remeslám a baníctvu. Preto sa neskôr Veľká Morava mohla pýšiť takou dokonalou remeselnou výrobou. Slovania prevzali a čiastočne si prispôbili najmä tie keltské názvy, ktoré aj v slovenčine (staroslovenčine) mali nejaký zrozumiteľný význam. Veľmi zaužívaný v Liptove je názov vrchov Magura - maor-gor po keltsky – vysoký vrch; po slovensky má gura – moja hora. Je zaujímavé vymenovať pár Magúr: Magura v Lupčianskej doline, Oravská Magura, Magura v Chočských vrchoch, Magura pri Železnom, Magura pri Liptovskej osade, Magura v Jánskej doline, atď. Írsko-škótski misionári prišli na naše územie na sklonku Samovej ríše hľadať svojich súkmeňovcov. Našli ich už poslovenčených, ale vedeli sa s nimi dohovoriť. Je veľmi zaujímavé, že sv. Cyril a sv. Metod nadviazali na prvky írsko-škótskych misionárov a niektoré ich písmená zaradili do abecedy. Aj názov našej najdlhšej rieky Váh tiež pochádza z keltského slova gvig – voda. Pomenovanie Tatier je

odvodené od slova taran – hrmieť; taran + ra = miesto kde často hrmí. Prof. Stanislav v „Odkrytých menách slovenských miest a dedín“ uvádza: „Tatry: o mene sa hodne popísalo. Český Kosmos (1125) ich zapisuje ako Tritri, anonym Bela Turtuf, neskôr Tyrtol – Tortol – Tortal. Za najstarší tvar sa pokladá Tritry, ale nevieme, čo to je“. Známe sú aj niektoré mená božstiev ako bog, dag – dobrý. Slová napr. sliab – prudký horský svah – žľab, dbhán – dbanka na mútenie mlieka; brýn – syr z vrchov – bryndza, magh – ruka – makať, robiť niečo rukou. Nielen slovná zásoba keltčiny a slovenčiny bola dosť podobná. Veľmi podobné boli aj ich hláskové systémy, preto si ich používatelia navzájom pomerne dobre rozumeli.

Na záver ešte zopár reminiscencií ku kultúre Keltov :

Kelt bol človek dedinský - žil v bezprostrednom styku so silami, ktoré z tohto prírodného prostredia vyžarovali. Vyznával náboženstvo pôdy, ctil pramene, hory a stromy, niektoré rastliny obdarené zvláštnou mocou (napr. Šalviu). Zo stromov - strašných duchov prežívajúcich človeka - ctil predovšetkým dub zarastený imelom, tis – dnes už v Európe ohrozený vyhubením, jaseň, jabloň a lipu, ktorá je symbolom aj dnešných Slovákov. Nápojom Keltov bolo najmä pivo, ktoré pripravovali z jačmeňa a chmeľu. Pšeničné pivo varili s medom. (Sumeri nám 4000 rokov pred n. l. zanechali prvý písomný dokument o tom, že každý obyvateľ mal nárok na svoje „každodenné pivo“ a aj slávny Chamurapiho zákonník prikazoval „utopiť hostinskú, ktorá si nechala draho zaplatiť za nekvalitné pivo“). Aké hodnotenie by asi malo naše slovenské pivo „Kelt“? Pri počúvaní skladieb keltskej hudby máte pocit, ako keby ste sa vznášali nad priepasťou času, ktorá nás delí od staroveku, od čias Keltov. Keltská hudba sa zachovala hlavne v Írsku, Škótsku, Bretónsku a španielskej Galícii. Dnes sme aj my Európania a táto hudba oslovila aj nás. Mnohé slečny a dámy ani netušia, že sa zdobia „keltskými“ šperkami so symbolikou Keltov. Alebo prevzaté keltské sviatky – to, že na Vianoce ozdobujeme domovy imelom a cesmínou (Kelti to robili pri zimnom slnovrate); že zapalujeme sviečky na Hromnice; pálime čarodejnice predvečer 1. mája a poriadame ľudové veselice. Na Dušičky spomíname na mŕtvych (Kelti vtedy tiež zapalovali sviečky a posvätné ohne, aby sa duša mŕtvych mohla ohriať pri ohni). Niekde sa dodnes zachovávajú zvyky pôvodného dožinkového obradu Keltov. Mnohé keltské zvyky prežívajú už viac ako 2000 rokov a je ich ešte omnoho viac. O tom, ako sa nevypláca nedodržiavať tradície, hovorí aj jedna stredoveká báseň: „Za zanedbanie prichádza holá hlava, ochablosť, skoré šediny, králi bez dôvtipu a radosti, bez pohostinstva a pravdy“ (Rees&Rees, Odkaz Keltov).

Doma ma učili, že len vtedy sa naučím vážiť si sama seba, keď sa naučím vážiť si a poznávať históriu svojho národa, svoje korene. Ibaže história nás učí, že naše korene sú poprepletané s koreňmi iných národov. Úcta k sebe nás musí presahovať, aby sme nezabudli na úctu k iným.

KAMENE ZABUDNUTÉHO ČASU – BOL V HOLÍČI NÁŠ STONEHENGE?

Elena Bullová – Zoričanová

K tejto práci ma inšpirovali prednášky Mgr. Kataríny Nadaskej, PhD. – Mytológia Európy a Aktuálne problémy vo výskume mágie a prednášky Mgr. Heleny Tužinskej, CSc. – Rituály inštitúcie.

Miesta, na ktorých sa nachádzajú megalitické stavby, sa od nepamäti považovali za čosi tajomné a záhadné. Privlastňovali si ich rôzne náboženské skupiny, fanatici i dobrodruhov. Tí viedli spory so serióznymi archeológmi, geológmi či teológmi o ich pôvode a význame. Na otázky kto a kedy ich postavili a na čo slúžili, odpovedá každý podľa svojich záujmov a vlastného presvedčenia. K tým najslávnejším – v anglickom Stonehenge a bretónskom Carnacu, ale aj k menej známym megalitom v Dánsku, na Malte a Cypre putujú každý rok státisíce turistov. Megality (z gréčtiny megas – veľký, lithos – kameň) sú vztýčené kamene, ktoré môžu tvoriť päť druhov kamenných útvarov :

- 1.Menhiry (z bretónčiny men – kameň, hir – dlhý) – kolmo stojaci, hrubo opracovaný kameň.
- 2.Stéla – je podobná menhirom, je však štíhlejšia a spravidla umiestnená na hroboch.
- 3.Kromlechy – (henge) – kamenné kruhové prstence, zložité kruhové zoskupenia vztýčených kameňov do kruhov.
- 4.Dolmeny – (z bretónčiny dol – dva) akési kamenné stoly, stavby z dvoch alebo viacerých kameňov, prikryté plochými kameňmi.
- 5.Trility – napodobeniny brán s dvoma zvislými a jedným vodorovne položeným kameňom. Aleja z menhitov sa menuje Alignement.

Zo západu na východ Európy sa výskyt megalitov zmenšuje. Roztrúsené obrovské megality nájdeme na viacerých miestach ešte v susedných Čechách. Sú to zväčša samostatne

stojace opracované kamene kolmo zapustené do zeme. Na niektorých sa našli aj prehistorické rytiny.

Na Slovensku oficiálne megalitické stavby nemáme. Avšak za múzeom fajansy v Holíči na Záhorí leží dvadsaťdva niekoľkokometrových kameňov s rytinami. Jediný, kto sa ich odvážil nazvať menhirmi, je etnológ a bývalý riaditeľ Záhorského múzea v Skalici Rudolf Irša. Ale ako to už u nás chodí, za ich nájdenie, zdokumentovanie a v podstate záchranu si namiesto uznania vyslúžil len problémy. Čiastočnej satisfakcie sa mu dostalo priamo od francúzskeho špecialistu na megalitické stavby v bretónskom Carnacu, archeológa a geológa Charlesa – Tanguy Le Rouxa. O holičských kameňoch sa dozvedel z novín.

V osemdesiatych rokoch minulého storočia sa v Holíči stavalo sídlisko. Pri prehĺbení základov narazili robotníci na obrovské štvor až šesť metrové kamene. Na koncoch boli opracované, na niektorých sa našli aj primitívne kresby.

Rudolf Irša si presne pamätá aj dátum 22. januára 1988. Keď tam prišiel, zachraňoval, čo sa dalo. Časť kameňov totiž už bagrom preložili. Nález vyfotografoval, zdokumentoval a zverejnil v knihe Kamene zabudnutého času.

O osem rokov sa mu podarilo časť kameňov presťahovať. Dvadsaťdva kusov previezli na lúčku za múzeom fajansy, zvyšok zostal pri sídlisku. Neskôr zmizli. Akože inak?!

Francúzske národné centrum pre vedu a výskum vyslalo do Holíča Dr. Charlesa Tanguy Le Rouxa, aby si kamene prezrel osobne. Keby sa totiž ukázala pravosť, boli by najvýchodnejším megalitom v Európe.

Odborník kúsok po kúsku pátral prstom po kresbách a počúval vysvetlenia slovenského archeológa Ivana Chebena.

Je jasné, že to nie sú kamene formované prírodou. Všetky megalitické kamene sú prírodné úkazy, ktoré však boli opracované. Na holičských kameňoch vidno opracovanie väčším náradím – kameňom alebo primitívnejším kladivom, silnými údermi. Na viacerých z nich možno nájsť aj rytiny viacerých typov. Jedným z nich sú širšie znaky s hrubšími rysmi a v rámci nich vidno stopy pravdepodobne po železnom náradí. Podľa Le Rouxa to muselo byť v čase, keď už bol kov známy – teda prinajmenšom doba železná – Keltské obdobie. V rozpätí 1000 r. pr. Kristom, tisíc po ňom.

Ďalší typ rytín je pravdepodobne urobený jemnejším náradím, nemá také široké ryhy. Nedajú sa dobre zmapovať, lebo podliehali poveternostným podmienkami, erózii a sú obrastené machom.

Na kameňoch vidieť aj rôzne typy znakov do oblúka, rovné čiary s priečnymi prekríženými líniami a antropomorfné znaky, - teda už akoby zobrazujúce ľudí. Tie by podľa Le Rouxa mohli zapadať do obdobia konca doby bronzovej a začiatku železnej.

Na mieste nálezu vidno priekopy, ktoré chránili hradisko na vrchole kopca. Často malo drevenú ohradu na ochranu pred nepriateľom. Hradisko pochádza zo začiatku stredoveku a mohlo byť primitívnou pevnosťou. Ak si domyslíme dnešné sídlisko a zahľadíme sa z kopca do údolia Moravy, je jasné, že ide o strategické miesto. Väčšina takýchto opevnení sa stavala okolo roku 800 – 900. Vtedy zaznamenávame nástup kresťanstva, čo mohlo byť aj príčinou jeho zničenia. Žiaľ, vzhľadom na to, že nález bol tak drasticky narušený, táto hypotéza sa dá len ťažko potvrdiť.

Po rokoch nedôvery, ktorou Rudolfa Iršu zahrnula nielen vedecká verejnosť, ale najmä predstavitelia Holíča, sa na jeho stranu priklonil aj francúzsky vedec, ktorý podobných kameňov videl mnoho, a teda mal s čím porovnávať. Nepochybne je to kultový objekt pochádzajúci najneskôr z doby železnej. Ležal pod vŕškom obklopeným asi sedem metrov širokou a vyše päť metrov hlbokou priekopou a ďalšími násypmi. O tom je presvedčený Rudolf Irša.

Aj v kresbách má jasno. Podľa jeho názoru pochádzajú z doby železnej alebo konca doby bronzovej. V dobe železnej (pred asi 2000 – 2700 rokmi) tu žili Kelti, ktorým sa prisudzujú podobné stavby v západnej Európe. Aj na neďalekom Zámčisku bolo veľké keltské opidium – mestečko – hradisko. Sám objekt môže byť starší.

Čo s objavenými kameňmi? Keby sme boli v inej krajine, bola by táto otázka zbytočná. Netýka sa teraz ani tak vedcov, ako skôr predstaviteľov mesta na Záhorí. Kamene považujú „len“ za geologické vyvreliny. Akúkoľvek možnosť, že by to predsa len mohli byť zvyšky megalitickej stavby, vylučujú. Prečo však nevyužiť čosi, čo iné mestá nemajú? Prečo sa Holíč tak úporne bráni vyťažiť z niečoho, čo mu padlo z neba. A je jedno, či to ponúka príroda alebo história, pretože už samy tieto kamene sú fascinujúce.

IČKO ŠUDBIER

Božena Adamicová

Keby boli Ička umyli, oholili, vlasy ostrihali, do čistého odevu priodeli, nuž veru nikto na svete by v ňom nehľadal žobrása. Takýto prerobený Ičko by sa bol zamiešal do ľudskej masy, ba svojou výškou by bol túto masu prevyšoval, lebo jeho telesná schránka pripomínala postavy bohatierov ruských bylín. A veru Ičko bol individualita! Nijako nepatril k tej mase človečenstva, ktoré sa v toku časov dopracovalo k čomusi takému, čo potom pomenovalo usporiadaným životom. Ičko vlastnil štatút žobrása, ktorý chodil po pýtaní a či po žobraní po domoch. Ička nikto nikdy nevidel žobrať v zástupe žobrások pred kostolom, alebo na púti, ba ani na jarmokoch nie.

Do tohto kraja (Moravské Lieskové – pozn. editora) prilietal s lastovičkami na jar a do jesene sa ukázal zo dva – zo trikrát. Nikto nevedel odkiaľ je, ani to, ako sa naozaj menuje. Ani sa ho na to nikto nepýtal, lebo podľa jeho zaužívaných zvykov všetci vedeli, že by sa odpovede nedočkali, hoci niektorí žobráci aj dajaké novosti z iných dedín priniesli. Ičko nekomunikoval, a to, že vie hovoriť, ukázal len pri svojom jedinom hlasovom prejave, ktorým bolo podivné chuchmanie modlitby. Otčenáš napodiv ovládal a čo i chuchmavo, všetko hovoril dobre a presne za sebou. Ale bol to ďalší dôkaz toho, že aj počuje, ba že má aj pamäť, hoci o jej type a či kvalite bolo v tomto prípade zbytočné meditovať.

Nuž, postavil sa Ičko pred otvorené dvere domu (v tých časoch boli dvere príbytkov dokorán od jari do jesene...), kulisu za ním tvoril vždy krdeľ detí, ktoré si ho zvedavo obzerali a hoci samé boli bosé a biedne odeté, čudovali sa vo vlastnej detskej nevedomosti cudzej biede. Vlastnú mali prekrytú pocitom istoty domova, a preto sa cítili – čo aj podvedome – pred žobrákmi vo výhode, ba až v akomsi druhu nadradenosti.

Tak teda – zastane Ičko pred dverami a chystá sa k modlitbe: Ako prvé - sníme čiapku z hlavy. Bolo leto, a tak sa zdalo, že ju nosí na hlave len pre tento úkon modlitby – pretože modlitbe potrebuje prejavíť úctu, a ak nebude mať na hlave čiapku, ako preukáže, že bude nasledovať posvätný obrad a že on – čo aj žobrák, vie, čo sa patrí a tiež to, ako to prejavíť. Tak veru. Čiapku zožmolí a zasunie pod ľavú pazuchu, lebo pravou rukou sa bude križovať a čiapka by mu mohla, nedajbože, vypadnúť, čím by sa celý tento rituál znehodnotil, ba možno aj zosmiešnil. Nie, nie! Čiapka pod ľavú pazuchu a pravou rukou začne Ičko od čela znak kríža rímsko – katolíckej cirkvi: V mene boha – otca, potom sa dlhým ramenom kríža

nesie ruka nadol ... i syna, i ducha ... na ľavé plece a svätého na pravé. Potom zloží ruky k modlitbe. Odrieka Otčenáš.

Čo ako je tento výjav zaujímavý, dlhšie stáť a počúvať bolo deťom pridlho. Veď si už toto čudo dosť poprezerali od hlavy po päty: I nečesanú – nestrihanú hrivu, i čiernu kučeravú bradu i odev – ak to, čo jeho telesnú schránku zakrývalo, pomenovanie o d e v ešte znesie. Ba ťažko si aj len predstaviť, že by sa toto č o s i dalo ešte vyzliekať a nanovo obliekať. Aby tieto vrstvy handier naložené na ňom systémom cibul'ových šúp z neho nespadli, mal ich cez pás previazané hrubým motúzom. Aj široké plantavé nohavice mu na lýtkach pridržiaval motúz, aby sa na členkoch stretol s iným, ktorý pridržiaval na nohách obuv podobnú krpcom.

Ičkova mohutná postava v takom chatrnom mundúre – kontrast nad všetky kontrasty! A veru nie celkom. Ešte väčší kontrast vyvolávala vzhľadom na podivný mundúr križom cez plece prehodená konopná kapsa, ktorej dlhý trak objímal Ičkov hrudný kôš. Ale pohľad na túto Ičkovu odevnú súčiastku nútil pozorovateľa k úvahám, lebo kapsa bola dostatočne veľká, pevná a na rozdiel od Ička – udržiavaná. Nuž, hádam nato je kapsa kapsou, aby sa do nej i vmestilo, i aby to nevypadlo, či nie?! Kapsa tak spoľahlivo sedela na svojom majiteľovi, ako keby bola s ním zrastená. Podľa všetkého si ju nesnímal ani v noci, lebo keď chcel do nej vložiť krajec chleba alebo kde – tu po nedeli i kúsok oschnutého koláča, musel z nej najskôr povysýpať seno, lístie, či slamu, podľa toho, v akom hoteli práve spal.

Ale modlitbu bral Ičko vážne, čo aj podchvíľou potmehúdkymi čiernymi očkami spod obrv ukradomky šibol po gazdinej, či je už modlenia dosť, či ešte pridať. A tie čierne očka a potmehúdky výzor čosi prezrádzali, len si bolo treba prečítať: „Ej, vy všetci! Nože sa pozrite na mňa! Neoriem, nesejem, nelopotím sa, a predsa žijem! Chodím si po svete, nohy ma zanesú tam, kam im oči prikážu a vy ste všetci priviazaní reťazami majetkov a majetočkov, reťazami starostí, zvykov i obyčajov. So starosťami líhate, so starosťami vstávate a načo je to všetko?! Aj tak sa všetci stretneme na jednom mieste!“ Veru, veru, také čosi hovorili Ičkove pichľavé oči! A potom, že je hlúpy! A či to už naši dedovia a pradedovia nepovedali dobre, že nikto nie je taký hlúpy, aby nemal dosť rozumu pre seba?

Lenže, lenže... Aj oni sami videli, že to nie je celkom tak. Či nežili medzi nimi i takí, čo mali i zo desať rozumov, ale pre seba ani jeden?! A veď je tak. Kto ho už len vie, ako to pambo rozdeľuje?

Aj také, aj iné témy a tisíckrát už spomínané príbehy z vojny, z ruského frontu i od Piavy, zážitky z majerských robôt, ale aj zo služby u pánov preberali gazdovia o nedeliach, keď si dopriali odpoludňajšiu siestu na hľbe dreva pri studni, kde sa im tak dobre sedelo. Tu v tom

malom kopaničiarskom parlamente končili všetky zasadnutia vzácnou zhodou, aj keď si počas debát protirečili.

Nuž ale, či už to len nie je veľká protirečivosť, keď chlap ako hora chodí po pýtaní? No, povedz, nemohol by aspoň kravy pást? Alebo by takými ručiskami nevládal nahadzovať seno do rebrináka, alebo znášať snopy do krížov? Však hen Kačín spoza vody – pozri – od mala malého žobrák! Hlava na krku vykrútená, jedno plece hore, druhé dole, ani to nekráča, len jakosi podskakuje – ale od jari do jesene pasie, nežobre. Jáj, chlapi, ale toho mater od mala učila robiť! Však to, to je ono! Koľko sa naučí, toľko sa naučí, urobí to, na čo je schopný, ale neje chlieb zadarmo! No a však si pamatujeme, čo hovoril učiteľ – že tam, kde bol predtým, bol hluchonemý a v celom chotári štepil plánky, aj sa oženil – a že čo sa tá nevesta naplakala – a jaký mala potom pri ňom dobrý život!! A jej kamarátky, čo ju mali na posmech zato, plakávali potom; pri svojich parádnych mužičkoch!

Však je tak. Všelijako to býva, nuž ale prosím vás, chlapi, kto by už len tomuto Ičkovi dal kravu do rúk? Však nechodí tu tak často, ale aj to sa stačí predstaviť, keď si ľahne rovno cez chodník krížom, zadrichme a ešte aby si ho obchádzal! No a čo keď tak zadrichme na paši? Kravy vojdú do d'ateliny, akurát tvoja sa zduje a ani nevieš ako, je po krave. Nie, nie, je to darebák, ale radšej mu dám hrnček mlieka, ako bych mala prísť o kravu. Naňho nenie spoľahu, však to na ňom vidíš. Nno, to je pravda, ale prečo? Keby musel, naučil by sa.

Lenže sú aj horší jako je Ičko. Však sa to už dávnejšie hovorí, že hen kdesi na dolných dedinách si boháči – synovia konským povozom privážajú tatka, čo už nevládze robiť, ku kostolu alebo na jarmok, aby žobral. A nehanbia sa, ani boha sa neboja. Kto vie, ako to je. Ono sa hovorí, že dobrý chýr letí ďaleko a zlý ešte ďalej, ale keď tam človek nebýva, nemôže celkom všetkému veriť. Ale to, čo hovorili majjerčári, to je pravda, ako ten jeden sa urobil na žobráka a že s jakýmsi vozíkom sa urobil, že spadol z cesty do priekopy. Išiel okolo chlap, vidí chudáka v priekope, a tak, že mu pomôže. Ten len na to čakal. Stolčekom ho buchol po hlave tak, že mu stačilo. Okradol ho, zase sa prestrojil a ušiel. No, ale ako to už len človek môže vidieť a vedieť, či je to naozaj núdzny a pomoci potrebný a či len taký podvodník?! Nuž to je tak, pre žobráka sa vždy musí nájsť, aby nás nestihol boží trest. Žobrákovi musíš dať. Nuž – a keď ťa ocigáni, to už je na jeho svedomí. Ale, Juro, prosím ťa, čo ten má aké svedomie?! Alebo že by trochu myslel dopredu?! Však len toť, idem v podvečer do maštale, vidím pod Lysanu treba trochu šústia podhodit'. Vezmem trakovicu a vidly a pod' do stodôlky. Pichnem vidlami do šústia a tu čosi akási prekážka. Pichnem ruku namiesto vidiel, chytím - handra. Čo to tu je za handra? Ale tu sa mi už pred oči postaví celá kopa šústia! Nuž ale Ičo! Šľak teba trafil, to sa už nevieš skydnúť hen trochu ďalej, lež tu na kraj, odkiaľ sa hneď

nahadzuje? Nuž, vidíš, hnilé je to, ale čo s ním? Bol som rád, že som mu vidlami neublížil, ešte bych mal opletačky!

Studňa bola priamo na prameni a ten vyvierať zo skaly. Číročistá ľadová vodička, na ktorú chodili zo široka - ďaleka, bublala a prebytočnú odvádzať bystrý potôčik. A pritom si spieval a zurčal a žblnkotal. Chlapi sedeli na dlhých brvnách v rade a spokojní s nedeľným odpoľudním sa pomaly brali domov. Zrobení, zošúverení, s myšlienkami na povinnosti zajtrajšieho dňa. Tvrdí chlapi tvrdej zeme, z ktorých ani jeden nejedol za deň toľkokrát ako Ičko. Paradox, nepochopiteľný paradox života.

Blížil sa front, napätie očakávania nepoznaných udalostí gniavilo ľudí. Koniec vojny, výdych a nové očakávania. Žobranie bolo zakázané. Zdalo sa, – a statoční ľudia tomu uverili, – že s hmotnou núdzou a biedou sa raz a navždy urobí poriadok.

Ó, aký to bol veľký – a k tomu ešte kolektívny omyl!

KULTÚRA CHLEBA NA SLOVENSKU

Sylvia Dillnbergerová

Chlieb patrí medzi najstaršie potraviny ľudstva a ešte aj dnes je na prvom mieste v spotrebe obilninových produktov. Vo všetkých kultúrach sveta sa stretávame s chlebom, aj keď rozlične pripravovaným a upravovaným. Pre nesmierny potenciál, ktorý si chlieb tisícročiami v stravovacej kultúre nadobudol a uchoval, treba veľmi oceniť dobrý zámer a osobitne zostavenie ankety, ktorá je súčasťou medzinárodného projektu virtuálneho vzdelávania seniorov v niekoľkých európskych krajinách. Zostavilo ju Zentrum für Allgemeine Wissenschaftliche Weiterbildung, Universität Ulm. Na Slovensku sa vyhodnotila užšia verzia tejto ankety, do ktorej sa zapojilo 35 seniorov (z 1000) Univerzity tretieho veku pri Univerzite Komenského v Bratislave, vo veku od 45 do 80 rokov, z toho 30 žien a 5 mužov, prevažne so stredoškolským, menej vysokoškolským vzdelaním, v súčasnosti trvale žijúcich najmä v Bratislave.

O tom, aký chlieb konzumoval slovenský ľud v 19. storočí nachádzame údaje v súdobých vlastivedných monografiách. Z popisu stravy na Gemeri od Ladislava Bartholomeidesa sa dozvedáme o rozdieloch v príprave chleba v závislosti od geografických podmienok: „Tí, ktorí bývajú v severnej časti, pri Hrone,edia ovsený chlieb. V južnejších častiach župy pečú Slováci chlieb z raži a jačmeňa, niekedy aj z pšenice. Celkom na juhu

jedia všetci pšeničný chlieb. Kysnutý a slaný chlieb majú najradšej tunajší Maďari, Slováci a Nemci ho veľmi neobľubujú“.¹ Jačmenný chlieb mával bledú kôrku. V časoch biedy, neúrody sa do chlebového cesta pridávali piliny, kôra stromu a rôzne rozdrtené rastliny (zeliny). Pýrový koreň sa sušil a drvil a na pečenie chleba používal tak isto ako liesková riasa.² Rozdiely vznikli aj na základe rozličného zamestnania a sociálneho postavenia konzumenta chleba. V oblasti severovýchodného Slovenska chlieb sa zväčša piekol zo zadnej chlebovej múky (z mlyna), t. j. z múky miešanej z raži a jačmeňa, obyvatelia zo sociálne slabších vrstiev ho však pripravovali aj z nemiešanej jačmennej múky, keď nemali dostatok ražnej múky, prípadne aj z ovsenej alebo z tatarky – pohánky. Najchudobnejší pridávali do chleba aj jačmenné otruby. Kto mal málo múky (hlavne počas prvej svetovej vojny), pridával do chlebového cesta kukuričnú múku alebo jačmenné krúpy. Málokto piekol chlieb zo samotnej ražnej múky. Bol to jav zriedkavý. Každý sa snažil k najvýznamnejším sviatkom roka i pri slávnostných príležitostiach v rodine upiecť kvalitnejší, belší chlieb. Za týmto účelom sa zmiešavala múka zo zadného obilia s predným chlebovým. Toto sa praktizovalo najmä v sociálne slabších vrstvách obyvateľstva. Všeobecnejšie sa na tento účel zvykla kúpiť pšeničná múka, alebo ju získať sezónnou poľnohospodárskou prácou. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že pôvodne na jej nákup mali peniaze len robotníci a príslušníci dedinskej inteligencie, ktorí si mohli dovoliť upiecť chlieb z pšeničnej múky, prípadne aj na každodenné použitie.

Odpovede respondentov – seniorov z UTV získané k druhom konzumovaného chleba smerom do minulosti preukázali, že chlebové cesto sa na Slovensku pripravovalo z viacerých druhov múky, ale v stravovaní sa uprednostňoval ražný chlieb pred bielym pšeničným. Formu chleba (oválnu alebo okrúhlu) a jeho veľkosť dokumentujú slamené nádoby a lopata používané na Slovensku pri pečení chleba do 1. polovice 20. storočia. V 2. polovici 20. storočia, hlavne od 90 - tých rokov, vďaka rozvoju pekárenského priemyslu v dôsledku konkurenčného boja s podnikateľmi v potravinárstve, sa výrazne rozšíril sortiment chlebovín. Odpovede viažúce sa k požívaniu chleba v súčasnosti dokladajú popri konzume rozmanitých pekárenských výrobkov už širokú škálu chlebov, a to nielen tvarom a hmotnosťou, ale aj použitou základnou surovinou do chlebového cesta (pšeničný, ražný, grahamový, kukuričný, sójový), príchutami doň (rascový, cmarový, zemiakový, tekvicový, slnečnicový, ľanový), alebo podľa pôvodu (fínsky, arabský). Jednoznačne z nich však vyplýva preferovanie tmavých chlebov, osobitne celozrnných. Získané odpovede potvrdili pretrvávanie tradície

¹ Urbancová, V. : Voľačo o strave slovenského ľudu v 19. storočí. Čítanie o správnej výžive 1987, s. 46.

² Tamže, s. 48.

konzumu tmavého chleba u Slovákov. Toto zistenie súvisí na jednej strane so skutočnosťou, že Slovensko patrí do európskej oblasti „tmavého“ chleba, keďže raž bola na Slovensku základnou chlebovou obilninou. Na druhej strane je dokladom, že na osvojovaní si návykov zdravej stravy nezastupiteľnú úlohu zohráva osvetová a masmediálna práca.

Pokiaľ ide o chuťové návyky k chlebu, potvrdilo sa, že najlepšie chutí domáci chlieb. Preto si ho radi brávame na cesty, obzvlášť do cudziny, aby nás spájal s domovom. Chlieb je špecifický pre tú ktorú krajinu. Má funkciu indikátora kultúry, úrovne kulinárie a pestrosti stravy. Častokrát práve jeho vzhľad, chuť, vôňa a kvalita upečenia evokujú v nás reflexie a spomienky. Chlieb vytvára kolorit navštívenej krajiny. S obľubou ho doslova degustujeme nielen na potulkách „doma“, ale aj v zahraničí. Nie všetkým Slovákom chutí chlieb pripravovaný v cudzine. Prezrádzajú to etnické stereotypy zistené k chlebu. Niekedy je podľa nás príliš biely („sendvičový“), ako napríklad chlieb pečený na Balkáne, v Španielsku a Taliansku, alebo príliš čierny („komisár“); škandinávsky celozrnný sa zas javí suchý. V Kanade ochutnané chleby sa Slovákom zdali nielen „riedke“ a prekysnuté, ale aj horšie chutili pre iný druh pšenice použitej na ich prípravu.

Chápanie významu a úlohy chleba v stravovaní z pohľadu dospelých a detí, mužov a žien vyplývalo a vyplýva z výchovy a sociálneho postavenia; rozdiel v chápaní úlohy chleba medzi mestom a vidiekom a ľuďmi pracujúcimi v továrňach a na poli (respektíve sedliakom) bol a je evidentný. Ten, kto chlieb dorába, si ho váži spravidla viac, pretože s ním bol a je organicky spätý. Ten, kto ho len kupuje v obchode, často zabúda, ba ani nevie, čo všetko treba a aká dlhá je cesta na prípravu chleba, ktorá začína zasiatim zrnka obilia a sledovaním jeho rastu, počas ktorého sa ešte nedávno na Marka požeňovali obilné polia, kedy chodili procesie dedinčanov do poľa, kde sa za prítomnosti kňaza modlili a prosili Boha o dobrú úrodu. Rozdielny pohľad na chlieb býval medzi „obyčajným“ ľuďom a boháčmi, pre ktorých to bolo jedlo príliš dehonestujúce; bolo to jedlo chudoby a „sedlače“, nevhodné pre panstvo, ktoré malo dostatok prostriedkov pre honosnejšie jedlá. Jednou z podmienok na vydaj dievky bola znalosť pečenia chleba.

V minulosti bol chlieb základnou a vzácnou potravínou a v extrémnych prípadoch aj jedinou zložkou potravy. Kto odchádzal z domu trochu ďalej, musel mať vo vrecku čo len chlebovú kôrku. Aj dnes je to náš chlieb každodenný - ako si ho pripomíname v modlitbe. Je nenahraditeľný. Je synonymom sýtosti, blahobytu a životnej istoty. Keď ho v dome niet, chýba ako niečo podstatné, dôležité. Bez neho máme dojem nedostatku potravín. Život bez neho si nevieme predstaviť. Je to totiž jediná potravina, ktorou sa nedá prejsť. Radi ho jeme a nepreje sa napriek tomu, že sa denne konzumuje podľa chuti aj niekoľkokrát počas dňa

(spravidla na raňajky, často na večeru, medzi jedlami, ako najlepšia príloha ku ktorémukoľvek jedlu, najmä polievkam, ale najradšej bez prílohy). Je to naša záchrana v núdzi, keď sme hladní, ale aj vtedy, keď nie je navarené, lebo plne nahradí hociktoré jedlo a zasýti. Chlieb aj celkom suchý býval pre dedinskú komunitu doboru poživňou. Sem – tam si ho zapíjali čistou vodou. Tak vznikol posmešok: „Taká je rozpuscila, že by ani toho suchého chleba nezjedla!“ (Moravské Lieskové). Chlieb sa jedával aj s orechami a slivkami – surovými. Nezanedbateľné sú nutričné vlastnosti chleba pre obsah vitamínov, minerálov i tým, že nahrádza jednu tretinu potreby kalórií.

Pri ručnej práci bez v súčasnosti nemysliteľnej mechanizácie a automatizácie, sa chlieb ťažšie dorábal. Preto ľudia mali chlieb v úcte, rovnako ako prácu. Rodičia učili deti, že keď im spadne krajec chleba na zem, treba ho rýchlo zdvihnúť, ofúkať a pobožkať, teda odprosiť ho. Učili ich úcte ku skyve chleba, k tomu, čo sa ťažko dorobí. Aby si vážili dary zeme, ktoré človek používa na to, aby sa reprodukoval. Potraviny, osobitne chlieb, si vážili, lebo neúcta k chlebu bola považovaná za hriech. Bolo to dané prísnu výchovou (v rodine, škole, náboženstvom), hospodárnosťou a vyššou etikou. Morálne normy v stravovacom systéme ľudí, ktoré regulujú vzťah človeka a požívatin, majú svoj základ v tom, že akceptovali úctu k potravinám, že každé jedlo bolo považované za boží dar. Preto s požívatinami i s tým, čo pri ich príprave a po konzumácii ostalo, sa nakladalo s úctou. Chlieb a omrvinky z neho, podobne ako jedlo a zvyšky jedál, sa nevyhadzovali, ale sa skrmovali (nimi krmili vtáctvo a na vidieku hospodárske zvieratá). Štedrovečerné a veľkonočné jedlá, spomedzi nich osobitne chlieb a jeho omrvinky, boli považované za sakrum. Preto sa symbolicky zaorávali do prvej jarnej brázdy, alebo sa používali na liečenie ľudí a dobytká. Toto navyše dokumentuje, že tradičné vidiecke hospodárstvo predstavovalo dokonale uzavretý ekologický systém. Keďže požívatiny boli uznávané za boží dar, od toho sa potom odvíjala aj morálna norma, ktorá prikazovala šetrné zaobchádzanie s požívatinami. Nesmelo sa bezdôvodne vyhadzovať a s pokrmami plytvať, alebo akýmkoľvek spôsobom sa k nim neúctivo správať. Dnešná rozmazanosť z dostatku chleba nectí. Bývajú ho plné kontajnery, aj keď súčasní pekári sa snažia chlebu vrátiť jeho chuť a miesto v hodnotovom rebríčku.

O tom, že v minulosti sa s chlebom obozretnejšie zaobchádzalo, svedčí zvyk, že keď bol už suchý, upravil sa na hrianky, alebo sa z neho varila chlebová polievka „demikát“. Treba však dodať, že doma pečený chlieb sa tak rýchlo nevysušil alebo neplesnel, ako dnešné pečené chleby. Tradičná domácka technológia chleba totiž umožňovala piecť chleba raz v týždni s vytvorením si jeho zásoby na toto obdobie. Upečené chleby zabalené v obruse sa odložili na policu v komore (uložiac pecne nastojato), špajzi, alebo uložili do drevenej

„stravnej“ truhly. Dnes ich uskladňujeme v rôznych druhoch chlebníkov, chladničkách a mrazničkách. Načatý chlieb býval položený na stole, alebo uložený v zásuvke stola, prípadne v kuchyni v kredenci. Obalovou technikou na chlieb a kysnuté buchty či koláče býval „podchlebák“, ktorý bol pýchou každej gazdinej. Tkali ich čisto konopné, bavlnkové (konope + bavlna) alebo čisto bavlnené. V Moravskom Lieskovom tkali podchlebáky „dvojjié“: krátke – na chlieb, ktorý zabalený ležal na stole, ale častejšie bol za hradou, aby bol ťažšie prístupný. Dlhé podchlebáky už neslúžili na opateru chleba. Boli to reprezentatívne textílie, ktoré sa používali pri slávnostných príležitostiach (krstiny, svadby). Kládli ich na dno prútených košov, potom nakládli koláčov a parádne konce podchlebáka nad týmto nákladom navzájom zviazali strapcami. Dlhé podchlebáky vždy mali vytkaný dekór na oboch koncoch. Takto upravený kôš sa nazýval „pocta“. Nosila sa ako potravinový dar do svadobného domu alebo k rodičke.

Krájať, vydeľovať a ponúkať chlieb v rodine a hosťom pri stole smeli len vážení členovia rodiny (gazda, gazdiná). Pritom väčší krajec pre chlapov symbolizoval uznanie ich väčšieho podielu na fyzickej práci. Spoločné stolovanie z hľadiska jeho sociokultúrnej funkcie je v zmysle A. Gennepovej obradovej teórie o rituáloch prechodu „rituálom prijatia materiálnej jednoty, posvätenia zhody“, „dokladom vytvorenej jednoty, pričom takto vytvorená jednota môže byť definitívna“.³

Stôl ako súčasť rituálu spoločného jedenia, mal zjednocovaciú funkciu. Združoval rodinu pri jedení, (v prípade hostí členov rodiny so širším spoločenstvom), lebo „konzumná jednota bývala najvýraznejším spojivom veľkorodiny“.

„Byť na jednom chlebe“ znamenalo žiť v spoločnej domácnosti, v rodine. Poukazuje to na význam stola ako symbolu rodiny a jej súdržnosti. Obecne zaužívané ponúknutie chleba so soľou hosťovi bolo znakom privítania a uctenia si ho. Bolo symbolom pohostinnosti. Tento starý európsky zvyk potvrdzuje existenciu chleba ako základnej potraviny v európskej kultúre. Svedčí o význame agrárnej prosperity v roľníckych spoločenstvách. Dnes na Slovensku tento spoločenský rituál víťania chlebom a soľou tvorí súčasť už len oficiálneho uvítacieho ceremoniálu najmä pri štátnických návštevách a významných slávnostiach.

Pojmom chlieb sa nenazývala len samotná potravina, ale ako už bolo vyššie naznačené, v prenesenom význame označoval celé hospodárstvo, blahobyt a pozemskú hojnosť. Preto mal chlieb dôležité miesto v mágii a rôznych tradičných obradoch, v rámci ktorých sa dával ako dar. Sú o tom početné doklady z etnologických bádání. Prosbou Boha o

³ Van Gennep. A. : Přechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha 1997, s. 35.

požehnanie chleba bolo vykonávanie viacerých verbálnych a pohybových úkonov pri príprave a pečení každodenného a osobitne príležitostného obradového chleba, ktorý bol koláčom chudobných. Dodnes si najstaršia generácia zachovala zvyk prekrižovať chlieb na spodnej kôrke pred jeho prvým nakrojením.

Symbolicko - rituálny význam chleba, neskôr koláča v rodinnej a kalendárnej obradovosti ukázal jeho sociálnoorganizačnú funkciu. V sociálnej komunikácii bol komunikatívom prelomových rodinných a sviatočných udalostí v živote človeka. Obrady spojené s chlebom (koláčom) do 1. polovice 20. storočia sa zakladali na magických predstavách asociatívno - obrazného spôsobu myslenia. Chlieb (koláč) v prenesenom význame symbolizoval vegetabilnú silu obilninových zŕn. Tým najdôležitejšie celoročné agrárne snaženie roľníka o produkciu chleba. Obsah chleba symbolizoval sumu všetkého pozemského dostatku a reprodukciu života v naturálnom hospodárstve, zameranom na sebestačnosť. Túto symboliku na krstinách mal chlieb (koláč), ktorým do rodiny, kde dieťa malo vyrastať, prinášala krstná matka symbolizované požehnanie. Keďže z tradičných socializačných obradov krstiny boli znakom prijatia dieťaťa do rodiny, v závere hostiny delenie tohto koláča medzi hodujúcich bolo znakom potvrdenia účasti na tomto recepčnom obrade spojenom s oslavou narodeného dieťaťa.

V celej Európe chlieb (koláč) bol veľmi dôležitý na svadbách. Predstavoval sumu všetkého pozemského dostatku nielen v manželstve, ale aj v hospodárstve. Jeho význam nachádzame v rôznych formách a kľúčových momentoch svadby. Známym je stolový obrad, počas ktorého nevesta po príchode do ženíchovho domu bozkávala rohy stola pri jeho obchádzaní. Pri tomto úkone nevesta držala chlieb (koláč) v rukách, kládla ho na rohy stola, kotúľala okolo stola (sídla duchov predkov a centra domu). Spojenie významu stola a chleba znamenalo obeť rodovým predkom, súčasne bolo aj magickým prostriedkom zabezpečenia prosperity rodiny, ktorú symbolizoval chlieb na stole. Na znak budúcej prosperity symbolizoval zvitanie sa nevesty s novou domácnosťou a spojenie dvoch rodín, lebo chlieb bol z nevestinho domu. Víťanie nevesty svokrou chlebom (koláčom) malo tiež tento symbolizmus. Na záver svadobného hodovania ceremoniálne rozdelenie chleba (koláča) všetkým svadobčanom (ako znak ukončenia hodovania) znamenal popri už uvedenej agrárnej prosperite v zmysle obyčajového práva aj potvrdenie svedeckej účasti a platnosti uzatvoreného manželstva.

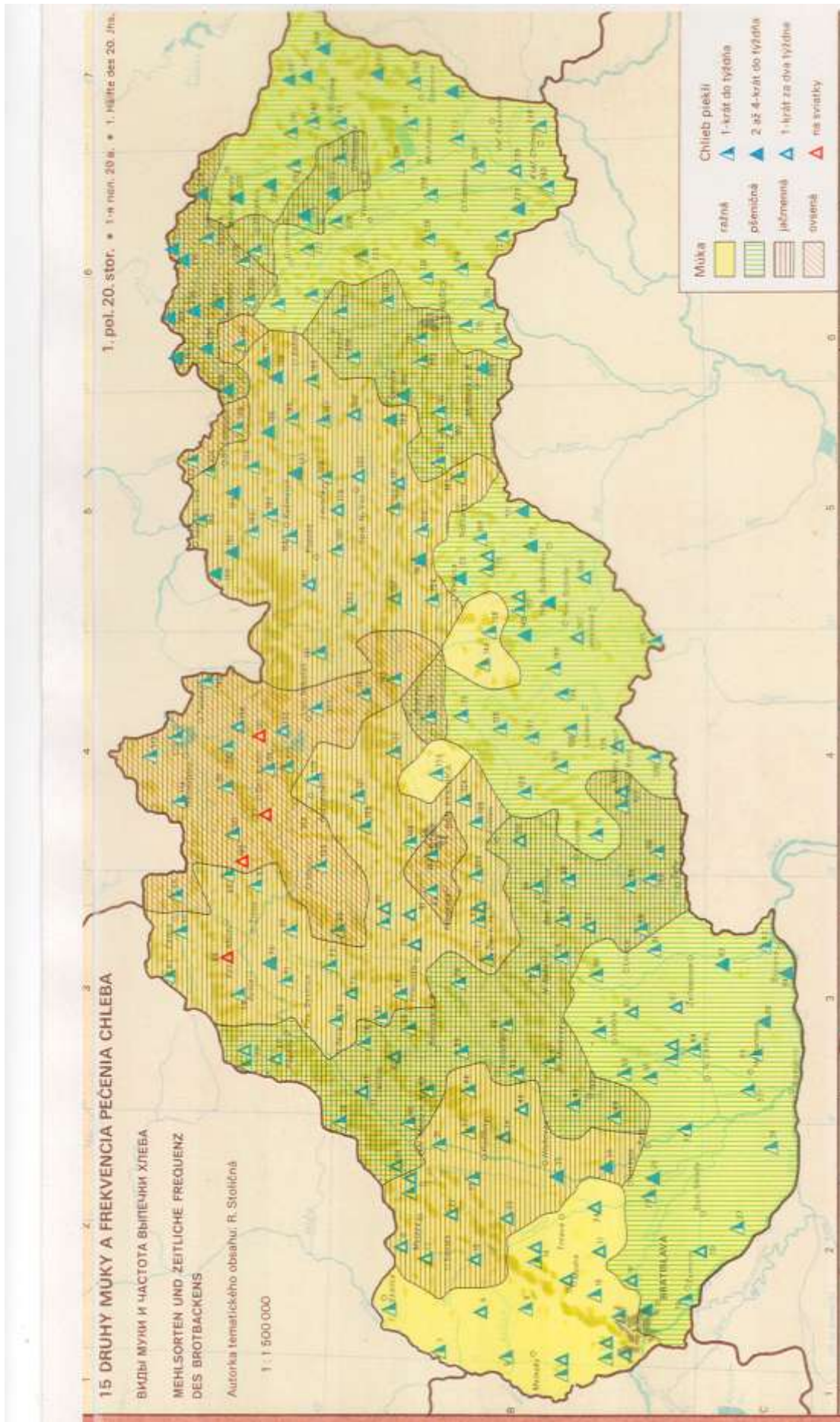
Pozostatkami staroeurópskeho agrárneho rítu sú aj obradové chleby (koláče) pečené na významné sviatky roka, napríklad k štedrovečernej hostine koláč „kračun“ a veľkonočné

koláče, napríklad „paska“, ktoré sa u katolíkov, pravoslávnych a gréckokatolíkov na východnom Slovensku aj dnes svätia v kostole na Veľkonočnú nedeľu. V 2. polovici 20. storočia nadobudli tieto koláče novú symboliku. Tvorili dominantné symboly uvedených sviatkov. Úkony veštenia budúročnej úrody zo spomenutých obradových chlebov alebo koláčov, napríklad guľaním štedrovečerného koláča po dlážke izby pred uložením ho na stôl, mali magickú funkciu. Ich praktizovanie v súčasnosti stratilo svoje opodstatnenie.

Chlieb (koláč) bol aj prostriedkom pre vyjadrenie vďaky a odmeny za službu, dobre vykonanú prácu. Ním sa zvyklo obdarúvať pastierov za pasenie dobytku, aby sa im domáci odvdáčili za vykonanú prácu. Koláč, ktorý si paholok cestou domov niesol na ramene, bol oznamom dedinskej komunite o ukončení jeho celoročnej služby. V spojení s prácou dôležitú úlohu zohrával chlieb (koláč), pripravený z čerstvo zomletého obilia „z nového“ pri dožinkách na záver ukončenia žatvy, kde významnú úlohu mali prvotiny - prvé plodiny. .

V sociálnej komunikácii boli demonštrované aj iné skryté funkcie a významy chleba (koláča), napríklad ochranná a obetná funkcia. Pohrebné zvykoslovie bolo do 1. polovice 20. storočia poznačené dožívaním poverových predstáv o posmrtnom živote. S tým sa spája dávanie mŕtvemu chleba do truhly. Je potrebné zakcentovať, že chlieb (koláč) bol symbolom už spomínanej ľudskej spolupatričnosti a integrovania jedinca ku komunite. Napriek tomu, že v 2. polovici 20. storočia došlo ku generačnej diferenciacii vo vzťahu k chlebu, naďalej pretrvával ako univerzálny symbol zhmotnenej ľudskej práce a zachovania života či existencie človeka, - „mať chlieb v rukách“, t. j. prácu, zamestnanie, teda je tu metafora živobytia vôbec. Z ďalších, do súčasnosti zachovaných prísloví a porekadiel možno uviesť aspoň niekoľko: „Kto si nevie na chlieb zarobiť, nevie si ho ani odkrojiť“, „Vyrásť na jednom chlebe“ (siroty...), „Kto sa nezrovnáva s chlebom, nezrovnáva sa ani s ľuďmi“ (Kto chlieb hyzdí krivým krájaním. Vedieť pekne dorovna odkrojiť chlieb bola totiž povinnosť. A prísna.), „Chleba mu môžeš dať, ale rozumu nie“, „Kto do teba kameňom, ty doňho chlebom“, „Všade je chlieb o dvoch kôrkach“, tenký krajec chleba – „Aj do Viedne cezeň vidieť“ (lakomá gazdiná, macocha...), „Byť dobrý jak kus chleba“..., t. j. maximum dobroty.

Na záver chcela by som pripomenúť, že napriek všetkým jedlám, dobrotám a maškrtám patriacim do súčasnej výživy ľudí, krajec chleba natretý maslom, masťou alebo lekvárom je tradičným atribútom šťastne prežitých chvíľ pri detských hrách na uliciach a dvoroch. K nim sa v mysli často vraciame v starobe, keď sú nám spomienky na tento čas duševnou potravou. V tom je bohatstvo, tajomstvo a čaro chleba. Potraviny - ktorá sa jedáva od detstva až do staroby ešte aj v 21. storočí. Keď sa zamýšľam nad zmyslom a hodnotami života do budúcnosti, som presvedčená, že chlieb medzi nimi naďalej zostane.

„Podchlebák“. Moravské Lieskové 1900 - 1920

Drevené korytá na prípravu chlebového cesta
Zlaté (okres Bardejov)
S. Dillnbergerová, 1986

Plechý na pečenie koláčov.
Banské (Vranov nad Topľou)
S. Dillnbergerová, 1987

OBRÁZKOVÁ PRÍLOHA

Poslucháči UTV (2003) na dvore bývalej event. a.v. fary, v ktorej
v rokoch 1921 – 1929 žil a pracoval Martin Rázus.
(Dnes je tu Dom ľudovej kultúry, ktorý bol zriadený pri príležitosti 600-stého
výročia prvej písomnej zmienky o obci Moravské Lieskové 1398 – 1998.)

Výlet na Javorine 1922.

Dni majstrov ÚEUV 2005. Pani Adamicová pri prezentácii spojenej s predajom zhotovovaných výrobkov – kraslice dekorované nalepovaním vyšívacej bavlnky.

Exkurzia seniorov vo Vlkolínci v roku 1995
(Zoskupenie ľudových stavieb zaradené do zoznamu Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO)